

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 351.746.1(497.1+450.36)"1947/1954"

Prejeto: 16. 12. 2014

Jernej Vidmarmag. zgodovine, Soška cesta 32, SI-5250 Solkan
E-pošta: jernej.vidmar3@guest.arnes.si

Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dogajanje ob meji med Jugoslavijo in Italijo v obdobju od leta 1947 do leta 1954. Osredotoča se na nadzor in represijo, ki ju je izvajal jugoslovanski režim na obmejnem ozemlju severne Primorske. Analizira delovanje takratnih represivnih organov v povezavi z mejo, in sicer jugoslovanske politične policije UDV oziroma UDBE, KNOJA, milice in sodišč. Obravnava pa tudi izseljevanje prebivalcev pred priključitvijo k FLRJ 15. septembra 1947, pobege domačinov po priključitvi in uboje na meji.

KLJUČNE BESEDE

meja, nadzor, severna Primorska, UDV – UDBA, KNOJ, sodišča, pobezi, uboji, zaplembe

ABSTRACT

*SURVEILLANCE AND REPRESSION ON THE BORDER BETWEEN THE FEDERAL PEOPLE'S
REPUBLIC OF YUGOSLAVIA AND ITALY IN THE PERIOD 1947–1954*

The contribution discusses the developments that took place along the border between Yugoslavia and Italy in the period 1947–1954. Primary focus is on surveillance and repression that the Yugoslav regime exercised in the border area of northern Primorska. The contribution analyses the operations of the then repressive bodies in relation to the border, i.e. the Yugoslav political police UDV–UDBA, KNOJ, militia, and courts. It also describes emigration that took place before Primorska was annexed to the Federal People's Republic of Yugoslavia on 15 September 1947, local inhabitants fleeing after the annexation, and killings along the border.

KEY WORDS

border, surveillance, northern Primorska, UDV–UDBA, KNOJ, courts, escape attempts, killings, confiscations

V članku se osredotočam na ozemlje severne Primorske, ki je po 15. septembru 1947 mejilo na Italijo. Obravnavano ozemlje je bilo od priključitve septembra 1947 do leta 1955 upravno razdeljeno med goriški in tolminski okraj. Ozemlje obeh okrajev je na zahodu pokrivalo celotno takratno državno mejo med FLRJ in Italijo. V nekaterih poglavjih bolj primerjalno posežem še na mejo s Svobodnim tržaškim ozemljem (STO), s katerim pa je mejil sežanski okraj.

Meja med Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (FLRJ) in republiko Italijo, ki je bila postavljena z razmejitvijo leta 1947, ni bila le navadna razmejitev ozemlja med dvema državama, ampak je bila tudi meja med komunističnim in zahodnim, kapitalističnim, demokratičnim svetom v smislu takrat že porajajoče se hladne vojne, konfrontacije dveh ideologij vzhoda in zahoda. Ta, vse do leta 1954 povsem zaprta in strogo vojaško zavarovana meja je temeljito zaznamovala obmejno prebivalstvo. Na Goriškem in Tolminskem je razdelila do takrat enoten gospodarski in kulturni prostor ter večinoma ruralno zaledje ločila od njegovih urbanih središč. Zlasti jugoslovanska stran je mejo strogo nadzirala.¹ Cilj Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) je bil popoln nadzor družbe in v tem kontekstu tudi meje. Žične ovire so bile povsod, kjer je bilo mejo lahko prekoračiti, na primer na Šempetrskem polju, na železniški postaji v Novi Gorici, ob mejnih prehodih itd.² Postavili so opazovalne stolpe, na primer v Vrtojbi, Mirnu³ in Medani (Plešivu). Meja je razdelila celo mirensko pokopališče in posamezna kmečka gospodarska poslopja. Bila je strogo varovana, da ljudje ne bi bežali na zahod. Bežali so domačini iz severne Primorske, ljudje iz notranjosti Slovenije, iz drugih jugoslovanskih republik in tudi iz vzhodnoevropskih držav. Varovana pa je bila tudi zato, da iz tujine ne bi v Jugoslavijo skrivaj prihajale oborožene osebe, povezane z jugoslovansko protikomunistično vojaško emigracijo, o katerih bo govora v nadaljevanju članka. Nadzor meje se je še okrepil po sporu z informbirojem leta 1948.

Nadzor meje (UDV – UDBA, KNOJ, milica)

Glavni nadzor mejnega področja (obveščevalna dejavnost, nadzor, aretacije, preiskave ljudi) je imela Uprava državne varnosti (UDV) oziroma bolj poznana kot Uprava državne bezbednosti (UDBA), ki je delovala v skladu s takratno politiko in navodili KPJ oziroma KPS. Poleg nadzora meje se je konec štiridesetih in v začetku petdesetih let na Primorskem ukvarjala predvsem z nadzorom in pregonom domnevnih političnih nasprotnikov, zlasti primorskih duhovnikov, s ciljem, da med njimi ustvari razdor, nezaupanje in strah. Poleg tega je komunistični

Zemljevid prikazuje upravno razdelitev Primorske na okraje in državno mejo z Italijo in STO do leta 1954 (Zbornik Primorske – 50 let, Primorske novice, Koper 1997, str. 36).

partiji (KP) pomagala uresničevati socializacijo vasi, kar je privedlo do preganjanja številnih primorskih kmetov, zlasti večjih, ki jih je KP imela za »vške kapitaliste«. Imela je tudi močno gospodarsko vlogo, vodila je ilegalno trgovino s tujino. S svojo mrežo uslužbencev in sodelavcev je nadzirala celotno primorsko družbo. Sodelavce pa je imela tudi čez mejo v Gorici ter v drugih središčih v Italiji in na Svobodnem tržaškem ozemlju (STO). Vojaško so mejo nadzirale oziroma stražile enote Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ) in milica. Pomembno vlogo v obmejni problematiki so imela tudi takratna civilna sodišča, Okrožno sodišče v Gorici s sedežem v Postojni in okrajna sodišča.

Na meji je veljal strog režim. Ob meji sta bila dva obmejna pasova, ožji in širši. Ožji se je imenoval državni mejni pas in je segal 100 metrov v notranjost jugoslovanske države. Vanj so smeli prihajati le vojaki obmejnih enot, t. i. knojevci, miličniki, stalno naseljeni ljudje, lastniki zemljišč s posebno dovolilnico in ljudski poslanci. Drugi, širši pas se je imenoval obmejni pas in je segal 15 kilometrov v notranjost. Tam so lahko bivali le stalno naseljeni državljani s posebnimi izkaznicami za prebivalce v obmejnem

¹ Marušič, Muzej Spomni se name, str. 381–385.

² Malnič, Topografija, str. 331–346.

³ Marušič, Muzej Stražarski stolp na meji, str. 377–380.

pasu. Obiskovalci so lahko od zveznega notranjega ministrstva (kasneje od republiškega ministrstva) dobili dovolilnico, ki je trajala 30 dni, izjema je bila le Nova Gorica, ki so jo začeli graditi jeseni 1947 in kamor so lahko prihajali vsi. Dne 21. aprila 1954 je državni podsekretar Ministrstva za notranje zadeve LR Slovenije podpisal okrožnico o ukinitvi obmejnega pasu,⁴ vendar te ukinitve niso nikjer objavili. To je oblastem omogočilo, da so lahko v primeru potrebe ponovno uveljavile zahtevo, da morajo imeti obiskovalci teh krajev dovoljenje za obmejni pas.⁵ To je bil namreč čas napetosti zaradi tržaške krize.

Mejo so vse do leta 1953 varovale oziroma nadzirale enote KNOJ-a. V pravilih za opravljanje službe knojcevcev, ki jih je leta 1945 izdal Odsek za varnost slovenske divizije KNOJ-a, je glede meje pisalo, da je treba »na tiste osebe, ki se v državnem obmejnem pasu (100 m) na prvi in edini poziv ne ustavijo, takoj streljati«. Za varovanje meje z Italijo in dela meje proti Avstriji je bil odgovoren 1. mejni odsek KNOJ-a s sedežem v Kranju. Leta 1949 so obmejne enote KNOJ-a neposredno podredili poveljstvu korpusa v Beogradu. Istega leta je bilo na meji z Italijo 51 mejnih stražnic, kjer je bilo razporejenih 672 vojakov, na meji s STO pa 34 mejnih stražnic in 514 mož. KNOJ so 31. marca 1953 ukinili. Nadzor kopenske meje z Italijo so prevzele mejne enote Jugoslovanske ljudske armade (JLA). V širšem obmejnem pasu so imeli nadzor miličniki, ki so sodelovali z enotami KNOJ-a, v skladu z navodili Uprave državne varnosti (UDV – UDBA).⁶ UDV je tudi na Severnem Primorskem vzpostavila gosto mrežo sodelavcev, ki so ovajali sokrajane. Pridobila jih je z »vrbovanjem«.⁷ Imela jih je tako rekoč povsod. Med sodelavci je bilo veliko avtobusnih sprevodnikov, ki so nadzirali potnike. Sprevodniki so dobili navodila, da morajo biti budni in opazovati potnike, ki prihajajo v Novo Gorico. Posebne pozornosti so bili deležni potniki, ki so prihajali iz Postojne in Ljubljane.⁸ V Šempasu je v vsak avtobus, ki je prihajal iz Postojne, vstopil miličnik in med vožnjo proti Novi Gorici legitimiral sumljive potnike. Enako je bilo tudi na vlakih, ki so prihajali v Novo Gorico. Nekateri sprevodniki so bili zelo vestni in so miličnika že pred vstopom v avtobus opozorili na sumljive potnike.⁹ Sodelavce UDV najdemo na gradbiščih v času gradnje Nove Gorice, med zaposlenimi v tovarnah, uradih in trgovinah ter med učitelji osnovnih

šol.¹⁰ Najdemo jih tudi med dijaki na srednjih šolah. Takšen primer je bil na učiteljsišču v Tolminu, kjer je leta 1948 dijak tretjega letnika podpisal, da bo pod ilegalnim imenom »Kavšek Ciril« agentom UDV poročal o dijakih in profesorjih učiteljsišča, zlasti o eni sošolki.¹¹ V kasnejših letih je kot »učitelj partijec« napredoval in je dolga leta služboval kot ravnatelj na eni od osnovnih šol na Goriškem.¹² Sodelavci UDV so bili tudi med kmečkim prebivalstvom v vsaki vasi, med pevci v cerkvenih zborih, verniki, da so poročali o mašnih pridigah duhovnikov, ter med aretiranimi na državni meji, ki so se s pristankom na sodelovanje z UDV izognili sodnemu preganjanju. Sodelavce dobimo tudi v zamejstvu, zlasti v Gorici; ti so imeli nalogo poročati UDV o ostalih emigrantih.¹³

UDV je ljudi »vrbovala« na različne načine. Nekaj jih je pridobila na prostovoljni – »patriotični bazi« in na osnovi oportunitizma, veliko večino pa z ustrahovanjem, raznovrstnimi podtikanji, aretacijami, iskanjem obremenilnih stvari iz intimnega zasebnega življenja in grožnjo, da bodo vse razkrili v časopisih, z grožnjo zaporne kazni in zablembe premoženja, z mučenjem, v nekaterih primerih tudi z grožnjo s smrtjo ali izselitvijo iz kraja bivanja. Žrtev, ki je prišla v primež UDV, se je iz njega težko rešila. Sodelavci UDV so morali lastnoročno podpisati, da o sodelovanju ne bodo nikomur govorili, kršitev te obljube je bila razumljena kot državno izdajstvo, ki bi mu sledila huda kazen. Ob »vrbovanju« so sodelavci dobili ilegalno ime. Med njimi so bili tudi nekateri duhovniki in redovniki. Tako je bil leta 1950 z UDV prisiljen sodelovati takratni 75-letni predstojnik frančiškanskega samostana na Kostanjevici (Kapeli) nad Novo Gorico. Ko je bil »vrbovan« z ilegalnim imenom »Ščepc Miha«, se je moral obvezati, da bo poročal o ilegalnih prebegih čez mejo, ker je bil samostan tik ob meji, in o redovnikih v samostanu, ter da bo postal član Ciril-Metodove družbe (CMD). Za sodelovanje so ga pridobili tako, da so mu nastavili mlajšo žensko (sodelavko UDV), ki ga je najprej obiskovala v samostanu na Kostanjevici, nato pa ga je po navodilih UDV zvalila v neko stanovanje v Ljubljani. Tam so ju naskrivaj fotografirali v intimnih odnosih. Takoj zatem so ga v omenjenem stanovanju agenti UDV aretirali in zasliševali v Ljubljani.¹⁴ Izsiljevali so ga, da bodo v primeru njegovega nesodelovanja z njegovim početjem seznanili vernike. Za UDV je bila »vrbovka« (pridobitev za sodelovanje) pomembna »z ozirom na važnost postojanke na Kostanjevici in rezi-

⁴ Čelik, *Stražarji*, str. 178–200.

⁵ ARS, AS 1931, MNZ, t. e. 1486, meja 1947–1970.

⁶ Čelik, *Stražarji*, str. 178–200.

⁷ Izpeljano iz srbske besede vrbovanje. V slovenskem prevodu pomeni rekrutiranje, novačenje. V tem kontekstu pomeni postopek, s katerim je UDV največkrat na podlagi obremenilnega gradiva ali z grožnjami in ustrahovanjem pridobivala nove sodelavce.

⁸ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: GC (Gorica), film no. 001.

⁹ Pričevanje Andreja Černeta.

¹⁰ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: GC (Gorica), film no. 001: na primer Gc 0000018.

¹¹ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: GC (Gorica), film no. 001: Gc 0000721.

¹² PANG 485, Okrajni komite zveze komunistov Slovenije 1947–1962, leto 1950, t. e. 29.

¹³ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: GC (Gorica), film no. 001, Gc 0000467, Gc 0000473 in Gc 0000474.

¹⁴ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: GC (Gorica), film no. 002: Gc 0002230, Gc 0002239, Gc 0002240, Gc 0002241.

dence dr. Mihaela Toroša». Po poročanju UDV se je predstojnik izkazal kot slab sodelavec, ki ni veliko poročal.¹⁵ Omenimo še primer fanta, sina gostilničarja iz Vipavske doline. Čeprav je imel hude zdravstvene težave, je bil na skrivaj aretiran in odpeljan na sedež UDV v Solkanu, kjer so ga prisilili k sodelovanju. Dobil je nalogo, naj ovaja prijatelje in druge sokrajane. Zagrozili so mu, da ga bodo v primeru razkritja sodelovanja z UDV ustrelili, starše pa izselili in jim zaplenili premoženje.¹⁶

Pooblaščenstvo UDV za Gorico je bilo v Solkanu v Žabjem kraju (Vila Bartolomei).¹⁷ Vodilni poklicni kadri pri UDV na Goriškem so bili večinoma iz notranjosti Slovenije. Med letoma 1947 in 1948 je bil pooblaščenec okraja Gorica predvojni krojaški pomočnik Dušan Rozman – Orlov iz Bohinjske Bistrice. Leta 1949 je postal šef II. odseka oddelka UDV za Goriško oblast in dobil čin kapetana.¹⁸ Načeloval mu je Kamilo Hilbert. Prav tako leta 1949 je postal pooblaščenec okraja Gorica predvojni mehanik Jožef Lovše iz Martinje vasi pri Trebnjem, ki ga leta 1947 najdemo kot pooblaščenca za okraj Ajdovščina.¹⁹ Aktivni udbovec je bil tudi Stane Bajuk. Rozmanova, Lovšetova in Bajukova poročila zasledimo pri številnih vrbovkah v zvezi z mejo, pri nadzoru, zasliševanju in ustrahovanju primorskih duhovnikov in drugih oseb. Tudi tolminski okraj je imel svoje pooblaščenstvo UDV. Med udbovskimi zasliševalci oziroma preiskovalci v tolminskem okraju zasledimo v letih 1948–1950 med drugim poročnika Franca Marolta, poročnika Mirka Lasiča, Silva Zornika, Pavla Korelca, zastavnika Alojza Hribarja, šefa pooblaščenstva UDB Tolmin Staneta Kovača, Žarka Žbogarja itd.²⁰

Vzroki izseljevanja prebivalstva iz cone A Julijske krajine do priključitve 15. septembra 1947 in bežanje ljudi iz FLRJ v Italijo

Po koncu druge svetovne vojne je množično preseljevanje prebivalstva zajelo velik del Evrope. Prevladovalo je predvsem izseljevanje z vzhoda na zahod. Preseljevanje je zajelo tudi Julijsko krajino, vse tri tamkajšnje narode. S tega ozemlja so se izseljevali Italijani, Hrvati in Slovenci. Z območja Julijske krajine, ki je bilo po pariški mirovni pogodbi, podpisani 10.

februarja 1947, priključeno Jugoslaviji, so zlasti zaradi komunizma pred razmejitvijo leta 1947, pa tudi kasneje, odhajali Slovenci in Hrvati, tja pa so zaradi komunizma prihajali italijanski delavci.²¹ Tudi iz severnoprimorskih krajev, zlasti tistih, ki so spadali pod cono A Julijske krajine, se je izselilo (oziroma zbežalo) precejšnje število Slovencev v Italijo. Zanimiv primer so Goriška brda, od koder je do priključitve 15. septembra 1947 v Italijo pobegnilo več kot 300 oseb.²² Če tej številki prištejemo tiste, ki so zbežali oziroma se izselili po razmejitvi (po 15. septembru 1947), je po ugotovitvah zgodovinarja Petra Stresa slovenski del Goriških brd izgubil nekaj več kot 592 ljudi, torej kar 11 % prebivalstva slovenskih Brd.²³ Izselili pa so se tudi prebivalci drugih krajev Goriške in Vipavske, zlasti iz vasi na Kobariškem in Tolminskem.

Vzroke za izseljevanje iz severne Primorske v obdobju pred priključitvijo k FLRJ lahko iščemo predvsem v strahu pred bližajočim se komunizmom. Nekateri so odhajali tudi zaradi gospodarske navezanosti na Gorico, ki je bila po sklepih mirovne pogodbe dodeljena Italiji.²⁴ Vedeli so, da bo meja prekinila trgovske poti s središči v Furlaniji, s katerimi so bili severnoprimorski kraji vedno ekonomsko povezani. Strah pred komunizmom je bil pri nekaterih povezan tudi z dogajanjem med drugo svetovno vojno in v prvih dveh letih po njej. S Tolminskega in Bovškega je takoj po kapitulaciji Italije septembra 1943 zbežala večina italijanskih predvojnih uradnikov, policistov, podjetnikov in trgovcev, ki so se na Tolminsko naselili v času fašistične Italije. Nekateri so bili v fašistični stranki in so imeli privilegiran položaj, drugi pa so bežali iz strahu, ker so jih imeli za nacionalne in razredne sovražnike. Nekaterim podjetnikom so partizani že med vojno požgali industrijske obrate. Med letoma 1945 in 1947 so se izselili slovenski domačini, povezani z domobranstvom, pa tudi mnogi slovenski posestniki, kmetje, trgovci in izobraženci, ki so v času vojne poleg okupatorskega – nemškega in italijanskega – nasilja spoznali tudi partizansko oziroma komunistično nasilje, ki se je ponekod izvajalo v obliki ropanj in likvidacij. Na podlagi seznamov med vojno pobitih po dekanijah na severnem Primorskem, ki so shranjeni v osebni arhivu Borisa Kraigherja in v arhivu o povojnih sodnih zaplembah, ki so jih izvajala okrajna sodišča, se da ugotoviti, da so partizani od leta 1942 do jeseni 1944 na Tolminskem in Bovškem likvidirali vsaj 68 ljudi (64 civilistov, 2 partizana, 1 karabinjerja, 1 domobranca).²⁵ To niso bile žrtve bo-

¹⁵ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: GC (Gorica), film no. 002: Gc 0002242, Gc 0002243, Gc 0002244, Gc 0002245, Gc 0002246, Gc 0002255, Gc 0002257, Gc 0002258, Gc 0002262.

¹⁶ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: GC (Gorica), film no. 002: Gc 0002433, Gc 0002434.

¹⁷ Pučnik, *Iz arhivov*, str. 244–245.

¹⁸ Rozman je bil član KP od maja 1943. Tega leta se je vključil v NOV, kjer je bil načelnik obveščevalnega centra in nato pri OZNI.

¹⁹ Pučnik, *Iz arhivov*, str. 128.

²⁰ ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: Tm, film no. 001: 0000062, 0000065, 0000069, 0000160, 0000482, 0000537, 0000591, 0000599.

²¹ Troha, *Preselitve*, str. 225–268.

²² ARS, AS 1589, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 1503, leto 1947, Zapisnik seje okrajnega komiteja KPS za Gorico, 23. 9. 1947.

²³ Stres, *Izseljevanje*, str. 211–215.

²⁴ Troha, *Preselitve*, str. 255–268.

²⁵ ARS, AS 1529 Osebna zbirka Boris Kraigher, t. e. 1. Seznam žrtev, ki so jih povzročili partizani v letih 1942–1944: Seznam je tu prikazan takšen, kot je v izvirniku. Ocene, kdo so krivi ali nedolžni, niso ocene avtorja, temveč medvojnega neiden-

tificiranega sestavljalca vira. Bovec: Soldat, Anton, kmet, ubit 1943 doma, proti OF, mučen; Rozbah, Anton, mizar, odpe-ljan in ustreljen 1943, nedolžen, proti OF; Ostan, Izidor, ve-letrgovec in posestnik, ustreljen 1944 doma, nedolžen, proti OF; Klavora, Rudolf, mizar, ustreljen 1944 v Brdih, partizan in kradel; Mihelič, Jožef, čevljar, ubit 1943 po nesreči; Kra-vanja, Stanko, ubit 1943, partizanski hudi terenec; Plužna: Mlekuž, Karel, kmet, ustreljen 1942 doma, nedolžen; Dvor: Mrakič, Ivan, kmet, ustreljen 1942 doma, nedolžen; Čezso-ča: Šuber, Ana, stara 75 let, ubita 1943, nedolžna; njen sin Šuber, Pavel, 40 let, ubit 1943, proti OF; Klavora, Štefan, oče 4 otrok, ubit 1943, nedolžen; Abuja, Marija, poročena, ubita 1943, »se vlačila z Italijani«, nedolžna; Brginc, Jožefa, 63 let, ubita 1943, proti OF; Hrovat, Hedvika, 45 let, ubita 1943, nedolžna; Bukovo: Eržen, Alojz, delavec, ubit 1944 Cerkno, skrivač, prej partizan; Čelik, Anton, gostilničar, ubit 1943 v Cerknem, fašist – ustreljen; Borjana: Ubili so 1 osebo; Sužid: Korenčič, Janez, kmet, ubit 1944, odpeljali, nedolžen; Idrijsko: Volarič, Emilija, ustreljena 1944, doma, nedolžna, proti OF; Kred: Ubili so 2 osebi; Libušnje: Ubili so 5 oseb; Livek: Ubili so 2 osebi; Logje: Ubili so 1 dekle; Sedlo: Ubili so 1 osebo; Trnovo: Ubili so 1 osebo; Ponikve: Kobal, Ivan, kmet, zaklali so ga 1943 v Čepovanu, popolnoma nedolžen; Roče: Šuligoj, Ivan, delavec, ustreljen 1943 v Cerknem, osumljen belogardizma; Vončina, Ivan, kmet, ubit 1944 v Cerknem, dober; Slap: Gosiv, Karol, trgovec, ubit 1943 doma, dober; Bača: Leban, Valerij, delavec, ustreljen 1942 doma, nedolžen; Podgornik, Peter, kmet, ustreljen 1943 v Lokavcu, skrivač, nedolžen; La-pajne, bajt., ustreljen 1944 doma, »neznačajen«; Drobočnik: Kenda, Hanzl, brivec, pobili 1943, hin.; Modrej: Brešček, Ma-rija, kmetica, ustreljena 1944 v Senici, neznačaj; Stulc, Milče, kmet, ustreljen 1944 v bližini doma, karabinjer; Mikelina, Alojz, geometer, ustreljen 1944 v Praprotnem, »neznačajen«; Srednje: Brtinov Roman, kmet, nedolžen, ustreljen 1944; de-kanija Št. Vidska gora (vasi: Vrh, Polje, Doler, Stopnik: Vrh: Čarf, Ludvik, delavec, ubit z nožem 1944 doma, nedolžen; Štenkler, Franc, kmet, pobit s kopitom 1944 doma, nedolžen, dober; Grahel, kmet, ustreljen 1943; Polje: Božič, Andrej, ko-vač, ustreljen 1944, nedolžen, dober; Doler: Čeferin, Franc, delavec, ustreljen 1944 v Cerknem, nedolžen, dober; Stopnik: Podobnik, Jakob, kmet, ustreljen 1944 na Vojskem, nedolžen; Tolmin: Kavčič, Andrej, trgovec, ustreljen 1942 v Ljublinju, fašist; Rutar, Roman, delavec, odpeljali in ustrelili 1943, ne-znač. OR.; Jelenčič, Jožef, delavec, ustreljen 1942, nezanesljiv za OF; Zatolmin: Palubčeva, dijakinja, ubita 1944 v gozdu, nemška prijateljica; Žabče: Leban, Marija, gostilničarka, ustreljena 1942 v Žabčah, proti OF; Leban, Pavla, gostilničar-ka, ustreljena 1942 v Žabčah, proti OF; Benečani: Podreščak, Andrej, delavec, ustreljen 1943, OR., nezanesljiv za OF; So-dor, Jurij, gostilničar, ustreljen 1943, fašist; Batistič, uradnik, odpeljali 1943, nezanesljiv za OF; Brešan, Marija, delavka, ubita 1943 doma, Nemka, proti OF; Volče: Manfreda, Ed-ward, gostilničar, ustreljen 1944 v Čadrgu, osebno maščevanje; Jug, France, kmet, ujet domobranec, mučili in ubili 1944. Par-tizanske žrtve na Vipavskem in Krasu, ki v literaturi še niso bile omenjene: Ravne blizu Černič: Franciška in Jožefa Slejko, ubiti 1944; Žablje: Emilija Durnik, ubita 1943 zaradi izdaj-sstva (resnično); Planja: Novak, Ignac, domnevno likvidiran 1944; Gorenja vas: Poljšak, Anton, kmet, ubit 1943, osebno maščevanje; Ustje: Černelj, Slavko, kmet, ustreljen 1944, proti OF; Vrhpolje: Razpor, Ivan, kmet, ustreljen 1944, proti OF, nedolžen; Lavrenčič, Jernej, kmet, ubit 1944, proti OF, nedol-žen; Vojsčica: Zavadlav, Mirko, pek, ustreljen 1942, osebno maščevanje; Pirc, Leopold, kmet, ustreljen 1943 v Gabrovici; Muraro, Roman, dijak, ustreljen 1944 v Temnici kot izdajalec. PANG, PANG 245, Občinsko sodišče Tolmin, Zaplembe 1948, t. e. 136 a. Med vojno od partizanov usmrčeni, ki jim je bilo leta 1948 zaplenjeno premoženje: sestra lesnega trgo-va Valente, Marija iz Bovca; kmet Škočir, Anton iz Vrsne-ga, likvidiran 1944; posestnik Grahelj, Valentin iz Ponikve, obsojen in usmrčen; posestnica Brešan, Terezija iz Tolmina, obsojena in usmrčena; kmečka posestnika oče in sin Mišič, Andrej in Anton iz Kreda, ustreljena leta 1944.

jev. Po nacionalni pripadnosti je bilo med likvidirani-mi 66 Slovencev, 1 Italijanka in 1 Nemka. Po socialni strukturi so bili med likvidiranimi 1 veletrgovec, 3 tr-govci, 5 obrtnikov, 5 gostilničarjev, 1 geometer, 1 ura-dnik, 2 posestnika, 41 kmetov, 7 delavcev in 1 dijak-i-nja. Večino so ustrelili, nekatere pa pobili s hladnim orožjem. Če k številu usmrčenih na Tolminskem prištejemo še 366 žrtev partizanskega revolucionar-nega nasilja na Goriškem in Vipavskem, ki ga v svoji študiji navaja zgodovinar Renato Podbersič,²⁶ in mu prištejemo še najmanj 11 na novo ugotovljenih žr-tev partizanskega nasilja na Goriškem, Vipavskem in Krasu, ki jih Podbersič ne omenja, dobimo nepopol-no število najmanj 445 žrtev. Premoženje med vojno usmrčenih in njihovim po vojni pobeglim dedičem je bilo v letih 1948–1949 po takratni zakonodaji za-plnjeno.²⁷ Vse to je nekaterim, ki se niso strinjali z OF ali pa so bili proti komunizmu, vlivalo strah. Poleg medvojne dogajanja so mnogim ljudem na Primorskem dodaten strah povzročile aretacije in likvidacije, ki jih je maja 1945 izvajala OZNA. Takrat so v kraških breznihi na Goriškem in Trža-skem likvidirali okrog 1500 ljudi.²⁸ V coni B Julijske krajine se je represija nadaljevala tudi v poletnih in jesenskih mesecih, ko so bili pred vojaškimi sodišči obsojeni na smrt ali dolgoletne zaporne kazni (ro-bijo) in zaplembo premoženja nekateri pripadniki bivših domobranskih formacij in nekateri civilisti.²⁹ K strahu je pripomoglo tudi delovanje OZNE oziro-ma UDV (UDBE), ki je tudi po 12. juniju 1945, ko se je Jugoslovanska ljudska armada umaknila iz cone A Julijske krajine, ostala na tem območju in aktiv-no delovala. V coni A je izvajala ugrabitve in umore nekaterih političnih nasprotnikov, največ slovenskih

PANG, PANG 245, Občinsko sodišče Tolmin, I, Zaplembe 1949–1951, I 13/49, t. e. 137. Leta 1944 so partizani v vasi Logje obsodili na smrt (p. sodišče) in usmrtili tri člane dru-žine Lavrenčič, Jožeta Lavrenčiča, ženo in sina. Po vojni so jim zaplenili premoženje. Družina je pomagala partizanom, zbiralala hrano. Partizani so jih začeli sumiti, ker so Nemci pri njih odkrili zaloge hrane. Obtožili so jih, da delajo za Nemce in domobrince.

²⁶ Podbersič, *Revolucionarno nasilje*, str. 160–163.

²⁷ Uradni list FLRJ, št. 86/1946. Osnova zaplembam je bil Za-kon o odvzemu državljanstva oficirjem in podoficirjem bivše jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino, pripad-nikom vojaških formacij, ki so služili okupatorju in po osvo-boditvi pobegnili v inozemstvo, iz 25. 10. 1946.

²⁸ Troha, Fojbe, str. 253–295.

²⁹ ARS, AS 1851, t. e. 161, Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije: Sodni senat pri ko-mandi mesta Tolmin je junija in julija obsodil na smrt šest mlajših pripadnikov domobranskih formacij: Jožef Leban, Dušan Leskovic, Alojz Rakar, Ivan Novak, Ludvik Eržen in Franc Žgavec. Drugostopenjsko Vojaško sodišče IV. Vojne oblasti je kazni 20-letne robije za Janeza Lukana spremenilo v smrtno kazni.

PANG, PANG 245, Občinsko sodišče Tolmin 1948, Za-plembe 1948, fsc. 136a: Kot je mogoče razbrati iz virov, je bil pred vojaškim sodiščem v Tolminu 7. julija 1945 na smrt ob-sojen tudi trgovec Avgust Neumann iz Soče (nemškega rodu iz Češke). Njegovo premoženje je bilo zaplenjeno.

političnih emigrantov, ki so se iz osrednje Slovenije zatekli v cono A. Ugrabljen je vozila v cono B in Jugoslavijo ter nekatere kasneje likvidiral.³⁰ Med prebivalstvom sta bila precej odmevna uboj duhovnika Izidorja Zavadlava leta 1946 pri Gorenjem polju in ugrabitev urednika *Demokracije* Andreja Uršiča leta 1947 pri Kobaridu.³¹ Te dejavnosti so vznemirile tudi Zavezniško vojaško upravo (ZVU). Generalštab (GŠ) ZVU v svojih poročilih omenja približno 30 primerov umorov in ugrabitev s političnim ozadjem. V večini primerov so bile žrtve Slovenci. V poročilu GŠ ZVU za julij 1946 piše: »*Dve obliki političnih zločinov zaslužita posebno pozornost, in sicer poškodovanje hiš idr. z ročnimi bombami in drugimi eksplozivi ter aktivnost jugoslovanskih elementov, ki ugrabljajo ljudi, navadno Jugoslovane, in jih odpeljejo v cono B. Ti primeri ugrabitev niso izmišljotine, temveč so zelo resnični mračni dogodki, ki povzročajo skrb mnogim ljudem in so spravili protititovske (anti-Tito) Jugoslovane v stanje stalnega strahu.*»³² Da se je med prebivalstvom nekaterih vasi na Kobarškem, ki so bile v coni A, širil strah pred Titovim režimom, so pripomogle tudi vesti o represiji in slabšem življenjskem standardu v coni B, ki so jih širili predvsem pribežniki od tam, in grožnje tamkajšnjih aktivistov. Leta 1946 je Okrajni komite KPJ za Kobarško Okrožnemu komiteju za Goriško zaskrbljeno poročal: »*V vaseh levega brega Soče se politični položaj slabša, posebno Libušnje in Vrsno. V teh vaseh so naši v popolni defenzivi in še več. Na Libušnjah in Vrsnem naši nasprotniki razobešajo belogardistične zastave ... Tudi v vaseh Gabrije in Volarje je ljudstvo mrtvo in nima zaupanja v našo demokracijo. Krivda temu je, ker te vasi mejijo s cono B. Iz one strani prihajajo razni hujskači in prinašajo panične vesti, da je v coni B teror, diktatura in ne ljudska oblast. Kakor v vseh drugih vaseh našega okraja so tudi v teh krajevni aktivisti vlili bojazen ljudstvu s tem, da so še pred nedavnim grozili 'belim in ne belim' čes: 'Boš že videl, ko se ponovno vrnejo partizani k nam, takrat te bomo obesili' in podobno. Ta strah je zajel tudi naše manj trdne ljudi, da si ravno ne vidijo in ne slišijo dejstev.*»³³ Obdobje pred priključitvijo je bilo torej za marsikoga vznemirjajoče in tesnobno. Ljudje niso vedeli, kaj bo v Jugoslaviji. Tisti, ki niso podpirali Slovensko-italijanske antifašistične unije (SIAU), so bili šteti za sovražnike, ker so bili drugačnega političnega prepričanja. Proti nekaterim so aktivisti izvajali pravo kampanjo. Nekje so si ljudje drug drugemu grozili z jamami, uboji in požigi.³⁴ Med bogatejšimi je bil prisoten strah pred socialnimi spremembami in izgubo premoženja. Slovenski izobraženi krogi so bili sezna-

njeni z boljševizmom v SZ in so spremljali dogajanje v coni B. Vse to je spodbudilo mnoge narodno zavedne Slovence, ki niso bili komunisti, so pa med vojno sodelovali v OF, da so se odločili za izselitev oziroma pobeg. Primeri v Brdih nam prikažejo stisko, v kateri so se znašli posamezniki. V Brdih je bilo takrat precej mržnje proti premožnejšim Bricem. Med izseljenimi Brici je bila večina srednjega in premožnejšega sloja. Zanimiv primer je Ivan Kocjančič iz Neblega. Bil je dobro stoječ napreden kmet, imel je že traktor in novejšo hišo. Po vojni v času ZVU je nekdo streljal v okno njegove hiše. Sumil je nekega revnejšega sovaščana, ki je bil komunistično usmerjen. Kocjančič se je čutil ogroženega, bal se je komunizma in revolucije. Zato se je že 10. februarja 1947 izselil na italijansko stran. S seboj je odpeljal traktor in kmečki voz, od pohištva pa le spalnico. V njegovi hiši je bil kasneje nekaj let krajevni urad.³⁵

Posamezniki so se bali komunizma, ker so ga izkusili v Rusiji. Takšen je bil primer Andreja Sirk iz Višnjevika. V prvi svetovni vojni je kot avstrijski vojak prišel v rusko ujetništvo ter tam doživel boljševiško revolucijo in komunizem. Domov v Višnjevik se je vrnil šele čez nekaj let. Vaščanom je pripovedoval o življenju v komunistični Rusiji. Ko se je po pariški mirovni konferenci 1947 vedelo, da bodo Brda prišla pod Jugoslavijo, je govoril: »Vse bodo vzeli, zemljo, trgovino, kuhali boste v enem kotlu, nič ne bo privatnega.«³⁶ Vse to je povzročilo, da so se iz Višnjevika izselile tri družine (Erzetič, Marinič, Sirk). Med njimi je bil Jožef Sirk z družino, ki je bil med vojno član OF ter brat znanega partizana in aktivista Ivana Sirk (partizansko ime Hrast). Sirkovi so imeli v Višnjeviku trgovino, gostilno in licenco za prodajo tobaka. Nekaj dni pred priključitvijo so se izselili v bližino Krmina, kjer so najprej živeli v neki lopi. Hišni inventar in pohištvo so odpeljali z najetim kamionom.³⁷ Na Dobrovem je pod ZVU prišlo do napada na protifašista in liberalno usmerjenega narodnjaka, politika in odvetnika dr. Avgusta Sfiligoja in njegovo družino. Revoluciono navdušena množica je Sfiligoje obtožila, da so reakcionarji. Tudi zaradi teh groženj so se umaknili v Gorico.³⁸ V italijanski Krmin se je 13. septembra 1947 izselil tudi Avgustov brat, narodnjak, prav tako zaprt pod fašizmom, Viljem Sfiligoj z družino. Izselili so se tudi njihovi sorodniki iz Medane, družina Perin, ki je bila prav tako liberalno in protikomunistično usmerjena.³⁹ Iz strahu se je izselil tudi učitelj Ljubo Toroš, ki ga je ZVU imenovala za učitelja na osnovni

³⁰ Vidmar, *Zadnja*, str. 157–160.

³¹ Rutar in Jevnikar, *Rudolf Uršič*, str. 33–35.

³² Vidmar, *Zadnja*, str. 157–159.

³³ PANG, PANG 781, Okrožni komite KPS za Goriško, leto 1946–1947, t. e. 2, Poročilo Okrajnega komiteja KPJ za Kobarško Okrožnemu komiteju KPJ za Goriško 10. 7. 1946.

³⁴ Troha, *Preselitve*, str. 255–268.

³⁵ Ustni vir: Roman Kocjančič, rojen leta 1926, nečak Ivana Kocjančiča.

³⁶ Ustni vir: Ivan Sirk, rojen 1929, sovaščan in nečak Jožefa Sirk ter sin Ivana Sirk (Hrast). Z Andrejem Sirkom ni v sorodu, le sovaščan.

³⁷ Ustni vir: Miloš Sirk, rojen 1929, sovaščan in nečak Jožefa Sirk ter sin Ivana Sirk (Hrast).

³⁸ Stres, *Izseljevanje*, str. 211–215.

³⁹ Ustni vir: Bogdan Sfiligoj, rojen 1932, sin Viljema Sfiligoja.

šoli v Medani. Leta 1947 je v Medani ušel poskusu likvidacije s strani aktivistov. Bil je hudo ranjen v nogi, da so mu jo morali v bolnišnici v Krminu amputirati.⁴⁰ Septembra 1947 sta se iz strahu izselili tudi učiteljici, ki sta prav tako učili na medanski osnovni šoli, Olga Kraševc in Antonija Toroš.⁴¹ Izseliti se je nameraval tudi veleposestnik Anton Zucchini iz Medane (Plešivo). Septembra 1947 je v Italijo odpeljal že nekaj kmetijskega orodja in je imel že ogledano hišo za preselitev v Krminu. K njemu so prišli vodilni člani krajevnega odbora in ga prosili: »Ne odhajajte, bo sramota za vas Medano, se vam ne bo nič zgodilo, bo tako kot prej itd.« Zato si je premislil in ostal.⁴² Nekateri zaselki v gornjih Brdih v bližini Livka in ob reki Idrijci so se povsem spraznili. Od tam pa so se ljudje selili pretežno iz ekonomskih razlogov, ker jim je meja prekinila vse poti s Furlanijo, kamor so prodajali pridelke in imeli tam občasne zaslužke.

Na italijansko ozemlje so se iz primorskih krajev izselili tudi nekateri duhovniki. Tako so pobegnili duhovniki iz Bukovice, Bilj, Zapotoka, Brestavice in Št. Petra, pa tudi dva patra iz samostana na Kostanjevici nad Gorico. Večina severnoprimorskega prebivalstva pa je ostala. Preprosti ljudje niso imeli informacij o dogajanju v komunistični Jugoslaviji, nekateri so si želeli pravičnejših socialnih sprememb. Med Primorci je bila močna narodna zavest. Za njimi so bila težka leta fašizma in vojne. Močna pa je bila tudi propaganda za priključitev k FLRJ, ki je preglasila kritične novice iz cone B in osrednje Slovenije, ki je pod FLRJ že gradila socializem.

Pobegi domačinov tolminskega in goriškega okraja v Italijo v prvih letih po priključitvi leta 1947 do srede leta 1951 in vzroki zanje

Ljudi so poleg represije jugoslovanskega režima čez mejo pognale predvsem težke ekonomsko-socialne razmere v povojni Jugoslaviji, ki je le počasi okrevala od posledic vojne. Meja je severnoprimorske kraje odrezala od mestnih središč Gorice in Čedad ter drugih delov Furlanije. Ljudje so bežali tudi zaradi dela/sluzbe ter k sorodnikom v Gorico in druge kraje v Italiji. Gospodarsko krizo je še poglobila gospodarska blokada SZ zaradi spora z informbirojem leta 1948. Ekonomsko-socialne stiske so bile tudi posledica politično-ideoloških ukrepov jugoslovanske oblasti v letih 1948–1953, zlasti na področju kmetijske politike, ki so prizadeli veliko število kmetov (agrarna reforma, obvezni odkupi, obvezna oddaja, kolektivizacija). Od začetka petdesetih let pa so bežale tudi generacije fantov, da bi se izognili služenju vojaškega roka v jugoslovanski vojski itd.

Glede števila pobeglih iz tolminskega in goriškega okraja imamo za prva leta po priključitvi določene podatke, ki pa niso povsem natančni. Iz zapisnika okrajne partijske konference izvemo, da je iz okraja Tolmin do 5. decembra 1948 zbežalo 1200 ljudi.⁴³ Pri tej številki moramo biti sicer previdni, ker ni povsem jasno, ali so to zgolj pobegli čez mejo po priključitvi, torej po 15. septembru 1947, ali so v to številko vštete tudi osebe, ki so se s tega ozemlja izselile oziroma pobegnile pred tem datumom. Zaradi množičnih izselitev prebivalstva s Kobariškega, zlasti tik pred priključitvijo 15. septembra 1947, so oblasti zaprle nekatere pripadnike tamkajšnjega ljudskega odbora in jih obdolžile, »da niso znali preprečiti paničnega bega ljudstva pred prihodom komunističnega režima«.⁴⁴ Okrajni komite KPS Tolmin je za pobege ljudi v mesecih pred priključitvijo krivil tudi duhovnike, ki naj bi ljudi nagovarjali k odhodu: »Posledice je rodilo tudi zavajanje množic od strani duhovščine, kot na pr. v Breginjskem kotu, kjer so duhovniki ostro nastopali proti Jugoslaviji in sodobnim ureditvam ter neprenehoma strašili ljudi, češ, kaj bo, ko bo prišla Jugoslavija. Vsled tega strašenja se je dober del ljudi izselil v Italijo, ki so po svojem socialnem sestavu zdravi, ker so bili povprečno mali kmetje. Bil pa je med njimi tudi del trgovcev in špekulantov.«⁴⁵

Pobegi so se nadaljevali tudi v naslednjih letih. Zlasti vasi na Kobariškem so se precej izpraznile. UDV je v svojem tajnem poročilu zapisala, da je 12. julija 1949 iz Robidišča zbežalo 16 ljudi. To je bil že tretji množični pobeg iz te vasi. Od skupno 253 prebivalcev Robidišča jih je do omenjenega datuma v Italijo zbežalo 89, 24 pa so jih oblasti zaprle.⁴⁶ Bežali so po skupinah in cele družine. Iz tajnega poročila UDV za marec 1950 izvemo: »V noči od 15. na 16. t.m. je pobegnilo preko meje v Italijo iz vasi Podbela in Borjana v Breginjskem kotu 20 oseb – domačinov, skupno z oboroženim dezertirjem KNOJA Nesirovič Besinom. Med pobeglimi je tudi sekretar tamkajšnje mladinske organizacije. Vzroki pobege so v slabem ekonomskem stanju tega obmejnega sektorja, sovražne propagande in povezovanje sovražnih elementov z vojsko KNOJA. Ugotovilo se je, da se samo na tem sektorju nahaja cca 900 oseb brez življskih nakaznic, kar sovražna propaganda spretno izkorišča.«⁴⁷

Iz zapisnikov okrajnih partijskih konferenc izvemo, da se je leta 1951 število pobegov povečevalo:

⁴³ ARS, AS 1589, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. (škatla) 1512, Zapisnik Okrajne partijske konference 5. 12. 1948.

⁴⁴ *Demokracija*, 3. 10. 1947, št. 24, str. 4.

⁴⁵ ARS, AS 1589-IV, Centralni komite zveze komunistov Slovenije t. e. 1503, leto 1947, Okrajni komite KPS Tolmin, Letno poročilo za leto 1947 iz 3. 1. 1948.

⁴⁶ ARS, AS 1931, Bilten 1949, A-22-6 (339). Podobne podatke o tem dogodku prinaša tudi *Demokracija*, 22. 7. 1949, št. 32, str. 4.

⁴⁷ ARS, AS 1931, RSNZ SRS, A-22-1_0202, Poročilo št. 3/50, od 1. 3. do 31. 3. 1950.

⁴⁰ Ustni vir: Aleš Zucchini, rojen 1936.

⁴¹ Ustni vir: Aleš Zucchini, rojen 1936.

⁴² Ustni vir: Aleš Zucchini, rojen 1936, nečak Antona Zuchiatija.

»Ne moremo mimo pobegov, ki se v zadnjem času zopet večajo in to predvsem od mladine.«⁴⁸ Bežali so ljudje iz Kobarida, Drežnice, Trnovega, Čiginja, Volč, Poljubinja, Kozaršč in Planote.⁴⁹ Okrajni komite KPS Tolmin je za povečanje števila pobegov iskal krivce: »Analiziralo se je in prediskutiralo polit. situacijo v posameznih sektorjih okraja ter vzroke pobegov preko meje v Italijo. Diskusija je pokazala, da se vrši akcija pobegov preko meje povezano z iredentistično kampanijo v Italiji, da izkorišča italijanska reakcija v te namene narodne izdajalce, ki so pobegnili v Italijo, da povezujejo stike s posamezniki in jih snubijo n.pr. Dr. Vogrič preko nekaterih duhovnikov in njihovih podreptnikov in drugi pobegli izdajalski elementi preko svojih sorodnikov in prijateljev.«⁵⁰ Konkretnega števila pobegov za leto 1951 okrajni komite KPS Tolmin ni navajal.

Da je bil to pereč problem, ki je obremenjeval oblasti obeh okrajnih komitejev, nam pove že dejstvo, da je bila zaradi tega 6. julija 1951 sklicana izredna seja biroja okrajnega komiteja Gorica, namenjena problematiki meje. Iz poročila okrajnega referenta Dušana Mraka lahko ugotovimo, da je iz goriškega okraja od priključitve leta 1947 do 6. julija 1951 zbežalo skupaj 2694 ljudi.⁵¹ Od tega je bilo 277 družin. Največ ljudi je zbežalo do konca leta 1947, in sicer 1814,⁵² leta 1948 jih je zbežalo 182, leta 1949 261, leta 1950 130 in do 6. julija 1951 232. Referent je vzroke za bežanje tolikšnega števila ljudi videl v »zapeljivosti, precejšnje število pa tudi zaradi strahu pred oblastjo zaradi sodelovanja z okupatorjem oz. ker se kot razredni sovražniki niso strinjali z ljudsko oblastjo.«⁵³ Oblasti so se bale, da bi sorodniki pobeglih, ki so ostali v FLRJ, začeli sovražno delovati proti državi: »Ostali so sorodniki emigrantov, na katere je treba zelo

paziti, da ne bi vodili kakšno tajno obveščevalno službo. Zato morajo biti naše partijske organizacije budne, stalno v borbi proti nasprotnikom pa bodisi v katerokoli obliki ...»⁵⁴ Leta 1951 se je v primerjavi s prejšnjimi leti število pobegov povečalo na celotnem kanalskem in banjškem območju, posebej v Ravnici in Grgarju. Iz Kanala je leta 1951 pobegnilo 17 ljudi, iz Kambreškega 10, iz Liga 13, iz Avč 4, iz Levpe 7, iz Deskel 24 in iz Plav 4. Med pobeglimi je bilo 90 % delavcev, kmečkih sinov in vajencev. To so bili večinoma mladi, 70 % jih je bilo rojenih med letoma 1929 in 1934. Večinoma so bili moški, nekaj pa je bilo tudi žensk v starosti med 18 in 25 let. Okrajni referent je glavne vzroke bežanja videl predvsem v »močni propagandi, katera najde posebno ugodna tla pri mladini, katera bi morala iti na odsluženje vojaškega roka. Mladino mamijo največ s propagando, da v inozemstvu ne bo treba služiti vojske, da je v Jugoslaviji zelo slabo v vojski, da bodo v inozemstvu takoj dobili zaposlitev, dobro plačo in da bodo dobro živeli in bolje kot pa v Jugoslaviji.«⁵⁵ Važen vzrok pobegov na sektorju Lig Kambreško naj bi bil tudi ta, da so bili prebivalci tega območja pred razmejitvijo gospodarsko in kulturno vezani na Furlansko nižino, kjer so bila pomembna gospodarska središča in kjer so imeli veliko sorodnikov. Okrajni referent je bil kritičen tudi do oblastne politike, saj je ugotavljal, da je vzroke tolikšnega bežanja ljudi treba iskati delno tudi v strahu prebivalstva pred oblastjo, v gospodarskih težavah Jugoslavije in nepravilnostih krajevnih ljudskih odborov. Ugotavljal je, da so kraji Lig, Kožbana in Kambreško že po svoji naravni legi, ker so manj dostopni, prikladni za prehode čez mejo, za ilegalne kanale in sploh spravljanje ljudi iz notranjosti države čez mejo. Ljudje teh krajev se niso čutili povezane z okrajem. Bili so brez prevoznih sredstev in kakršnegakoli kulturnega življenja. Vse to naj bi izrabljal »sovražnik« in ljudi pozival k begu v Italijo.

Leta 1951 pa je število pobegov v Goriških brdih upadlo, bilo jih je le 7, medtem ko je še leta 1950 z območja Brd ušlo 24 ljudi, večinoma iz Kožbane. Po mnenju referenta »so bili ostanki tihotapske skupine in njihovi sodelavci«. V teh krajih je bilo še precej živo in se je še oživljalo tihotapstvo, ki naj bi segalo še v čas Avstro-Ogrske. Ljudje naj bi se s tem množično ukvarjali in to naj bi tudi delno vplivalo na prebege iz strahu pred preganjanjem.

Banjšice: Leta 1949 je bilo 15 pobegov, leta 1950 jih je bilo 8, leta 1951 pa nobenega. Grgar: 1949 je bilo 8 pobegov, leta 1950 ni bilo nobenega, leta 1951 so bili 3 pobegi. Ravne: leta 1949 10 pobegov, leta 1950 11 in leta 1951 5. Trnovo: leta 1949 je bilo 7 pobegov, 1950 1 pobeg, 1951 pa 2. Ravnica: leta 1949 sta bila 2 pobega, leta 1950 1, leta 1951 ni bilo pobe-

⁴⁸ ARS, AS 1589-IV, Centralni komite zveze komunistov Slovenije t. e. 1546, leto 1951, Zapisnik IV. Redne partijske konference OK KPS Tolmin 5. 8. 1951.

⁴⁹ ARS, AS 1589-IV, Centralni komite zveze komunistov Slovenije t. e. 1546, leto 1951, Zapisnik IV. Redne partijske konference OK KPS Tolmin 5. 8. 1951.

⁵⁰ ARS, AS 1589-IV, Centralni komite zveze komunistov Slovenije t. e. 1546, leto 1951, Zapisnik I. redne seje biroja okrajnega komiteja KPS Tolmin 9. 8. 1951; ARS, AS 1931, mikrofilm UDV, serija: Tm, film no. 001: 0000041, Po poročilih UDV Tolmin je bil: »Dr. Vogrič Alojzij, bivši advokat in organizator DMB v Tolminu, kateri je ob priključitvi pobegnil v Italijo.« Leta 1948 naj bi živel v Rimu, kjer se je poročil in imel tovarno testenin.

⁵¹ ARS, AS 1589, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 1539, 6389-51, Zapisnik izredne seje biroja okrajnega komiteja Gorica, 6. 7. 1951. Okrajni referent Dušan Mrak je v svojem poročilu glede pobeglih sicer navajal višjo številko, 2694, ko pa seštejemo število pobeglih za vsako leto posebej, dobimo skupno nižje število, tj. 2619. Verjetno se je referent zmotil pri seštevanju.

⁵² Tudi pri tej številki moramo biti previdni, ker so v njej verjetno vključeni tudi tisti, ki so se izselili oziroma zbežali pred septembrsko razmejitvijo, torej po 10. februarju 1947 oz. po pariški mirovni pogodbi pa vse do konca leta 1947.

⁵³ ARS, AS 1589, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 1539, 6389-51, Zapisnik izredne seje biroja okrajnega komiteja Gorica, 6. 7. 1951.

⁵⁴ ARS, AS 1589, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 1539, 6389-51, Zapisnik izredne seje biroja okrajnega komiteja Gorica, 6. 7. 1951.

⁵⁵ Prav tam.

gov. Ljudje so imeli veliko pisnih stikov s tujino, prek katerih se je po mnenju referenta »širila močna propaganda za pobege«. Poleg drugih vzrokov »je botroval tudi močan gospodarski pritisk, precejšnje število sodno kaznovanih in še večje število upravno kaznovanih«. ⁵⁶

Število pobegov se je leta 1951 močno povečalo zlasti v Zgornji Vipavski dolini. Leta 1950 je bilo v vsej Zgornji Vipavski dolini 7 pobegov, medtem ko jih je bilo leta 1951 samo do začetka julija že 24. Tudi tu so bili prebežniki mlajši, stari od 20 do 25 let. Večinoma so bili to fantje, ki bi morali na služenje vojaškega roka. Med navedenimi je bilo tudi 5 žensk v starosti 20 let. Vseh 24 ljudi iz Vipavske doline je zbežalo v Trst. Večina je imela v tujini sorodnike, ki so čez mejo pobegnili že prej. Oblasti so ugotavljale, da je v Zgornji Vipavski dolini zelo močna propaganda iz tujine, češ »da zakaj naj bi v Jugoslaviji jedli črni kruh, ko imajo v Argentini, Avstraliji, Kanadi in Ameriki dovolj belega kruha, katerega se lažje zasluži kot v Jugoslaviji«. ⁵⁷ Oblasti so menile, da vzrok pobegov ni slabo socialno stanje, ker da sta med pobeglimi tudi dva sinova iz zelo premožnih kmečkih družin, ki sta bila vojaška obveznika.

Referent je poročal, da se je število pobegov povečalo tudi v Solkanu, kjer je v prvi polovici leta 1951 pobegnilo 7 ljudi, iz Renč 5, Ozeljana 5, Mirna 5, Dornberka 11, Prvačine 3, Cola 4 in Otlice 3. Vzroki prebegov iz teh krajev naj bi bili isti kot v »kanalskem sektorju« in Zgornji Vipavski dolini. Oblasti so ugotavljale, da so prebegi zelo redko individualni. Ljudje so večinoma bežali v skupinah, po starih kanalih in po zvezah. ⁵⁸

Okrajne oblasti so v želji, da bi v bodoče preprečile pobege, zlasti mladine, sklenile, da bo treba pregledati politični kader v nastavnih centrih, ker so ugotavljale, da vlada »popolna pasivnost naših partijskih organizacij, katere teh stvari ne jemljejo dovolj resno in se proti tej propagandi ne borijo dovolj prepričljivo. Nuditi več pozornosti obmejnemu kraju, nuditi več pomoči mladinskemu komiteju. Izvesti revizijo političnega in vojaškega ustanovnega kadra. Urediti, da se postavi postajo Ljudske milice na Ligu. Bolj skrbeti za vajence v podjetjih«. ⁵⁹

Iz poročil UDV pa zasledimo tudi zanimive podatke, da so prva leta po vojni italijanski delavci ilegalno prehajali iz Italije v Jugoslavijo. Vzroke za to je treba iskati predvsem v povojnem navdušenju zlasti tržaškega delavstva nad FLRJ, na katero so mnogi gledali kot na najbližjo državo komunističnega raja. Najvidnejša je bila povojna migracija italijanskega delavstva iz Tržiča (Monfalcona), ko se je 1294 italijanskih delavcev preselilo v Jugoslavijo, zlasti na Reko, da bi živeli v socialistični državi. Delavcem je

sledilo še 76 družin. Mnogi so se hitro vrnili, dokler se po resoluciji informbiroja niso vrnili skoraj vsi. ⁶⁰

Delovanje ilegalnih protikomunističnih skupin

Po koncu druge svetovne vojne so se monopolni oblasti Titovega komunističnega režima v Jugoslaviji upirali predstavniki jugoslovanske vojaške emigracije, ki so začasno bivali v begunskih centrih po Avstriji in Italiji. Aktivna je bila hrvaška emigracija, zlasti ustaši, ki so imeli svoje begunske centre predvsem v Rimu, ⁶¹ srbska kraljeva četniška emigracija in slovenska emigracija, zlasti pripadniki predvojnih meščanskih strank in različnih medvojnih vojaških formacij. Nekaj odpora pa je bilo tudi med kmeti v Sloveniji, ki so nasprotovali ukrepom na področju kmetijstva. Ena od oblik odpora je bilo delovanje različnih ilegalnih skupin, ki so, podobno kot v drugih jugoslovanskih republikah, ilegalno delovale tudi na nekaterih območjih Slovenije ali iz sosednjih držav, predvsem iz Avstrije in Italije. Z njimi se je spopadala predvsem UDV. Ilegalne skupine so na področju Ljudske republike Slovenije delovale od leta 1945 do 1952. UDV je organizacijo in delovanje teh skupin povezovala z dvema pomembnima organizacijama jugoslovanskih (in slovenskih) emigrantov, ki sta nastali kmalu po vojni v Avstriji. Prva je bila Nacionalni komite Kraljevine Jugoslavije (NKKJ), ustanovljen maja/junija 1945 v Salzburgu. Zavezniški svet za Avstrijo ga je potrdil kot organ, ki je moral skrbeti predvsem za izboljšanje socialnega položaja jugoslovanskih beguncev v Avstriji. Pri NKKJ je bil oktobra 1945 ustanovljen tudi Glavni obveščevalni center (GOC) s sedežem v begunskem taborišču St. Johann v Pongauu pri Salzburgu. Glavna naloga GOC-a je bila organizirati mrežo obveščevalnih centrov v begunskih taboriščih v Avstriji, zbirati podatke o stanju v Jugoslaviji in poskrbeti za povezovanje oboroženih ilegalnih skupin, ki so delovale v domovini, s ciljem zrušitve takratnega komunističnega sistema. Glavni vodja GOC-a je bil Slovenec, četniški podpolkovnik Andrej Glušič. Obveščevalni centri so bili organizirani tudi v drugih begunskih taboriščih, na primer v Celovcu, Lipnici, Gradcu, Gorici in Trstu. Delovali so z vednostjo britanskih in ameriških okupacijskih oblasti v Avstriji. ⁶² Zlasti Trst je bil pomemben bližnji center številnih tajnih služb. ⁶³ Za delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji se v dokumentih UDV najpogosteje uporablja naziv Matjažovo gibanje. Temeljni cilj gibanja je bil poskus rušenja komunizma na ozemlju Slovenije, tudi z oboroženimi akcijami. Največ ilegalnih skupin je delovalo na Štajerskem in v Prekmurju. Po sporu med SZ in Jugoslavijo leta

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Gombač, »Controesodo«, str. 371–386.

⁶¹ Adriano in Cingolani, *La via*, str. 380–381.

⁶² Čoh, »Za svobodo, kralja in domovino«, str. 5.

⁶³ Malnič, Topografija, str. 331–346.

1948 se je odnos Zahoda do Titove Jugoslavije počasi spremenil. Zaradi teh sprememb so britanske in ameriške okupacijske oblasti v Avstriji prepovedale kakršnokoli delovanje proti Jugoslaviji in konec leta 1949 tudi Matjažovo gibanje.⁶⁴

Za delovanje ilegalnih skupin (*»band«*, kot jih je poimenovala UDV) na Primorskem je bilo značilno, da so jih večinoma sestavljali domačini, ki so dobro poznali obmejne kraje in so iz različnih vzrokov odšli v Italijo ali v cono A STO ter nato ilegalno prehajali mejo s FLRJ. Njihovo delovanje je temeljilo na protikomunistični propagandi, obveščevalni dejavnosti, na ilegalnem spravljaju ljudi, ki so bežali iz FLRJ, čez mejo in na tihotapljenju blaga. Za te skupine je bilo značilno, da so izvajale manj oboroženih akcij kot ilegalne skupine drugod po Sloveniji, predvsem na Štajerskem in v Prekmurju. Kljub temu je bilo na Primorskem v spopadih z UDV in knojevci ubitih veliko ilegalcev.⁶⁵ Največ jih je bilo ubitih na meji s STO. Premalo je podatkov, ki bi nakazovali, da so imele ilegalne skupine na Primorskem povezave z obveščevalnim centrom v Trstu in drugimi centri. To zanika celo poročilo UDV o bandah za leto 1950, ki pravi: *»Kot v preteklih letih, tako so prihajale tudi v letu 1950 na sektor Slov. Primorja razne skupice banditov iz STO-ja in Italije, ki so se v glavnem zadrževale v okraju Ilirska Bistrica in Postojna, dočim je bil sektor okraja Sežana v večini primerov le prehodni center. Karakter te bande je bil vsekakor organiziran, ni pa imel nobene zveze z obveščevalnimi centri jugoslovanske emigracije v STO-ju, Italiji ali Avstriji.«*⁶⁶

UDV je za leto 1950 o ubitih *»banditih«* poročala naslednje: *»V tem letu je bilo na sektorju Slov. Primorja zajetih ali ubitih več vodilnih banditov, kateri so prihajali v FLRJ/»Kaporalo«, Cucek, Petelin-Semolič, Oblak itd.«*⁶⁷ Nekateri od njih so bili nato še istega leta pred Okrožnim sodiščem v Gorici s sedežem v Postojni obsojeni na smrt, in sicer Jožef Cucek in Milan Oblak. 28-letni Milan Oblak je bil na smrt obsojen novembra 1950. Obtožen je bil, *»da je v juliju 1949 potem, ko je navezal stike s članom bande iz fabrike pri Hraščah v bližini Komna prekorščil državno mejo. V taborišču beguncev v Trstu se vključil v skupino oboroženih banditov. Dvakrat vpadel na ozemlje FLRJ zaradi prevajanja beguncev. 25. 8. 1950 ob povratku nudil državnim organom oborožen odpor.«* Smrtna kazen je bila izvršena 22. februarja 1951. Ostalih deset članov Oblakove skupine je bilo obsojenih na dolgoletne zaporne kazni s prisilnim delom od 3 do 10 let, sedem od njih pa na zaplembo celotnega premoženja.⁶⁸

Ze leta 1949 so bili pred goriškim okrožnim so-

diščem obsojeni na smrt z ustrelitvijo Franc Gojak, Ivan Slavec in Jordan Palčič, z obtožbo, da so bili vodje oboroženih ilegalnih skupin, ki so vpadale iz STO.

UDV je o bandah poročala naslednje: *»Te banditske skupine predstavljajo politični, a še bolj kriminalni delinkventi, kakor tudi osebe, ki so pobegnile iz FLRJ in se umaknile odsluženju vojaškega roka, dalje dezertjerji J.A. in LM. V glavnem so vsi ti ljudje iz vrst naših kmetov-polproletarcev.«*⁶⁹ Avgusta 1950 je UDV poročala, da je na sektorju Solkana poskušala prečkati mejo skupina treh oboroženih ljudi, ki je ob tej priložnosti streljala na stražarje KNOJ-a, vendar se ji prehod meje ni posrečil.⁷⁰ Kljub temu lahko ugotovimo, da večina ilegalnih skupin ni delovala v goriškem in tolminskem okraju, torej ne na meji z Italijo, temveč bolj v okrajih Ilirska Bistrica, Postojna in Sežana, torej na meji s STO. Na Primorskem (brez Koprškega) je po ugotovitvah zgodovinarke Mateje Čoh, ki temeljijo pretežno na arhivih UDV, med letoma 1948 in 1950 delovalo 8 večjih ilegalnih protikomunističnih skupin. Treba pa je pripomniti, da severna Primorska glede te tematike ni še povsem raziskana.

Vloga sodišč pri nadzoru meje med letoma 1948 in 1951

Pomembno vlogo v obmejni represiji je imelo tudi sodstvo, ki ga je v Sloveniji po letu 1945 oziroma na Primorskem po priključitvi leta 1947 vzpostavila komunistična oblast. Imelo je nalogo, da utrjuje in brani jugoslovanski komunistični režim. To je izvajalo s pomočjo političnih sodnih procesov, ki so bili večkrat zrežirani. Glavno vlogo v kazenskem postopku so imeli javni tožilci, ki so v preiskovalnem postopku tesno sodelovali z UDV in pod njenim vplivom oblikovali obtožnice, ki so jih sodniki v sodbah povzemali in skoraj dobesedno prepisovali.⁷¹ Iz mesečnih in letnih poročil, ki so jih sestavljala primorska sodišča, je razvidno, da je bilo delo sodišč pri utrjevanju socializma na Primorskem ciljno usklajeno s partijskimi okrajnimi in krajevnimi odbori ter z organi uprave. Usklajevanja med vsemi naštetimi organi so potekala prek koordinacijskih konferenc, ki so na okrajni ravni potekale enkrat tedensko. Obvezno sodelovanje okrajnih sodišč s partijskimi in upravnimi organi oblasti je predpisovalo ministrstvo za pravosodje.⁷² Političnim obtožencem so sodili po t. i. revolucionarnih zakonih, ki so bili leta 1945 sprejeti po vzoru sovjetskih. Zlasti izrazita sta bila Zakon o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske

⁶⁴ Čoh, *»Za svobodo, kralja in domovino«*, str. 5–9.

⁶⁵ Prav tam, str. 214.

⁶⁶ ARS, AS 1931, RSNZ SRS, II. oddelek – letno poročilo, A-10-6_0017.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ PANG, PANG 974, Okrožno sodišče v Gorici, Kazenski vpisnik 1950, K 92/50.

⁶⁹ ARS, AS 1931, RSNZ SRS, II. oddelek – letno poročilo, A-10-6_0017.

⁷⁰ ARS, AS 1931, RSNZ SRS, BILTEN UPRAVE DV-1950, A-22-1_0397 (086019).

⁷¹ Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 237–239.

⁷² ARS, AS 227, I/049, 855/49; AS 227, t. e. I/051, Predsedništvo okrožnega sodišča Gorica; PANG, PANG 544, Okrajno sodišče Nova Gorica, leto 1949, Su-spisi, t. e. 6 itd.

sabotaže, ki se je od leta 1946 imenoval Zakon o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže (ZTŠS), ter Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD).⁷³ V letih 1948–1951 je bilo zlasti na goriškem okrožnem sodišču več kot 60 % obsodb političnih po ZKLD. Ljudje, obsojeni po ZKLD, so bili obtoženi, da so širili protidržavno propagando, tisk iz zamejstva, vzdrževali nedovoljene pisemske zveze s tujino, sovražno delovali proti FLRJ in socialistični ureditvi, nekatere obsodbe so se nanašale še na medvojne dogodke in iz obdobja cone A oziroma ZVU itd. Med obsojenci, ki jih je Okrožno sodišče v Gorici s sedežem v Postojni med letoma 1948 in 1951 obsodilo po ZKLD, so prevladovali ljudje, obsojeni zaradi ilegalnega prehoda državne meje. Tudi ilegalno prekoračenje meje so primorska civilna sodišča kvalificirala kot politična kazniva dejanja, pa čeprav je bil v veljavi Zakon o gibanju na meji iz leta 1947. Ilegalni prehod meje je bil po zgoraj omenjenem Zakonu o gibanju na meji kvalificiran le kot prekršek, ki je bil kaznovan z odvzgom prostosti do treh mesecev, poglobljivalnim delom ali denarno kaznijo. Prvi člen Zakona o gibanju na meji iz leta 1947 je namreč določal, da se sme državno mejo prestopiti samo na določenih mejnih prehodih in z veljavno potno listino. Deveti člen Kazenske določbe Zakona o gibanju na meji pa je določal, da »za prekršek določb tega zakona in predpisov, ki jih izda minister za notranje zadeve FLRJ na podlagi tega zakona in mednarodnih pogodb, se storilec kaznuje z odvzgom prostosti ali poglobljivalnim delom do treh mesecev ali z denarno kaznijo do 3000 dinarjev, kolikor ni dejanje kaznivo po kazenskem zakonu«. ⁷⁴ Vendar je 9. člen tudi določal, da dejanje velja za mejni prekršek, če ni kaznivo po kazenskem zakonu. Takratna tožilstva oziroma sodišča so izkoriščala prav ta člen in vsem ujetim prebežnikom na meji sodila po ZKLD. To pa so dosegla tako, da so večino ilegalnih prestopnikov meje obtožila, da so se hoteli v Italijo ali STO-ju priključiti v obtožbah neidentificiranim sovražnim emigrantom, tolпам ali zahodnim obveščevalnim službam, da bi z njimi sodelovali ter jim posredovali informacije o vojaškem in gospodarskem stanju v Jugoslaviji, vse to s ciljem, da bi škodovali državi in njeni družbeni ureditvi. Takšnih primerov je v obtožbah in po njih sestavljenih sodbah veliko. S temi obtožbami je obmejni prekršek dobil drugačne razsežnosti, postal je sovražno politično kaznivo dejanje, pregonljivo po ZKLD. Tako je bila velika večina ilegalnih prestopnikov meje obsojena kaznivega dejanja po 8. točki 3. člena Zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo, ki se glasi: »Kdor v državi ali zunaj nje organizira društvo, ki mu je cilj vršiti zločine iz 2. člena tega zakona, ali društvo s fašističnimi cilji zoper ustavni red v Federativni ljudski republiki

Jugoslaviji ali kdor postane član takega društva ali ga na kakršen koli način podpira.«⁷⁵ Na tak način so sodišča vse tiste ljudi, ki so ilegalno bežali iz FLRJ oziroma ilegalno prehajali mejo, preganjala kot politične kriminalce, ki naj bi delovali proti državi, čeprav si je večina skušala le reševati ali izboljšati življenje in ni imela s politiko nič. Za poskus ilegalnega prehoda državne meje so bili ljudje lahko obsojeni na dolgoten odvzem prostosti s prisilnim delom, odvzem državljskih pravic in izgon iz kraja prebivališča, v kar nekaj primerih na zaplembo celotnega premoženja, nekateri vodje ilegalnih skupin pa na smrt z ustrelitvijo. Iz obtožb in sodb lahko ugotovimo, da dejanja, ki naj bi jih politični obsojenci zagrešili in zaradi katerih so bili obsojeni, v večini primerov niso bila konkretizirana. Velikokrat ni bil ugotovljen niti čas storitve kaznivega dejanja. Da so bile sodbe večinoma politični konstrukti, nam govori tudi dejstvo, da so sodišča v samostojni državi Sloveniji veliko večino teh sodb, za katere so bivši obsojenci ali njihovi dediči vložili prošnje za revizijo, razveljavila in obsojence rehabilitirala. Obstajale so nekatere ilegalne skupine, ki so iz političnih vzrokov delovale proti FLRJ in izvajale oborožene akcije ter imele podpornike, niso pa bile takšnih razsežnosti, kot so prikazovala takratna sodišča.

Za ponazoritev, kaj se je zgodilo, če si bil ujet na meji pri poskusu pobega, omenimo primer treh kmečkih družin Pahor, Marušič in Cikovič iz Nove vasi blizu Mirna. Leta 1949 so se člani teh družin dogovarjali o pripravi za skupen pobeg. Bili so odkriti in šest ljudi je bilo obsojenih. Jožef Pahor je bil obsojen na 4 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, 2 leti izgube državljskih pravic in zaplembo celotnega premoženja, Karl Pahor, srednji kmet, pa na 8 let odvzema prostosti s prisilnim delom, 3 leta izgube državljskih pravic in zaplembo celotnega premoženja. Karolina Marušič (gospodinja) je bila obsojena na 4 leta odvzema prostosti s prisilnim delom, 2 leti izgube državljskih pravic in zaplembo celotnega premoženja. Ostali trije so dobili: Marija Pahor 6 let, Lado Pahor 5 let in Ida Cikovič 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom.⁷⁶ Poleg ujetih pri poskusu pobega čez mejo so bili po ZKLD obsojeni tudi ljudje, ki so vedeli, da njihovi sorodniki ali znanci nameravajo pobegniti, a tega niso javili oblastem. Obsojeni so bili nekateri predstavniki že omenjenih protikomunističnih oboroženih ilegalnih skupin, ki so vpadale na ozemlje FLRJ. Precej je bilo obsojenih tudi posameznih domačinov ali skupin domačinov, ki so iz solidarnosti, večkrat pa tudi zaradi obljube denarne nagrade pomagali beguncem iz notranjosti Slovenije in tudi iz drugih jugoslovanskih

⁷³ Ferjančič in Šturm, *Brezpravje*, str. 26–36.

⁷⁴ Uradni list FLRJ, št. 101/1947.

⁷⁵ Zakon o potrditvi, spremembah in dopolnitvah Zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo z dne 15. 8. 1945 v: Uradni list FLRJ, št. 59/1946.

⁷⁶ PANG, PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, Kazenski vpisnik 1949, K 92/49.

republik prečkati mejo, ker so dobro poznali ozemlje. Nekateri izmed njih so poleg vodenja ljudi čez mejo tudi tihotapili blago. Med obsojenci najdemo tudi ljudi, ki so si dopisovali s sorodniki in prijatelji v inozemstvu in jih je UDV, ki je nadzirala pošto, aretirala ter obtožila, da so v pismih pisali proti FLRJ in njeni ureditvi itd. Nekateri so bili obsojeni zaradi obmejne propagande. Tako je bil domačin iz Goriških brd 17. junija 1948 pred Okrožnim sodiščem v Postojni obtožen, »da je dne 21. 3. 1948 v Golem brdu po noči vpil po vasi: 'Dol s Titom, živel Čerčil! Stalin ima lep smehljaj, nima pa riža, nima koruze, nima kruha, nima ničesar, Amerikanci imajo vsega, pridite Italijani in nas rešite, jaz imam amerikkansko srajco ne pa jugoslovanske!' itd.« S podobnim obnašanjem je nadaljeval tudi naslednji dan. Po ZKLD (čl. 9, odst. 1) je bil obsojen na 2 leti in 6 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom.⁷⁷ Med politične procese, povezane z nadzorom obmejne družbe, lahko štejemo tudi nekatere obsodbe ljudi zaradi posedovanja nedovoljenih časopisov iz zamejstva. Tak primer je bil proces proti učiteljici, sestri duhovnika, Mariji Klinkon iz Tolmina, ki je potekal po prijavi pooblaščenstva UDV za okraj Tolmin. Ustna razprava je bila na okrožnem sodišču 27. julija 1948. Marija je bila obsojena, »da je v Libušnjah, okraj Tolmin, v letu 1947 delno ob času ZVU in delno pozneje po priključitvi tega ozemlja k Jugoslaviji, dobavljala na skrivaj v Gorici izhajajoče zoper novo Jugoslavijo in njeno družbeno ureditev napeljavane časopisje 'Demokracijo' in 'Slovenski Primorec' ter to časopisje razširjala dalje in obenem nabirala naročnike, s čimer je vršila propagando in agitacijo, ki vsebuje poziv na nasilno porušenje obstoječe državne ureditve. S tem je zakrivila kaznivo dejanje po čl. 9, odst. 1. zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo«. Obsojena je bila na 3 leta odvzema prostosti s prisilnim delom in na povračilo stroškov kazenskega postopanja.⁷⁸

Na goriškem okrožnem sodišču je bilo med leta 1949 in 1951 13 ljudi obsojenih na smrt z ustrelitvijo. Od teh je bilo 11 političnih obsojencev, torej obsojenih po ZKLD, in sicer 9 leta 1949, 2 pa leta 1950. Med njimi je bila obsojena 1 ženska in 10 moških. Izmed 11 obsojenih po ZKLD je bilo 5 povezanih z mejo, in sicer vodje ilegalnih skupin, ki so večinoma vpadale iz STO, o katerih je govora že v poglavju o ilegalnih protikomunističnih skupinah. 2 moška, obsojena leta 1951, nista bila politična obsojenca, temveč obsojena zoper življenje in telo (smrtna kazen jima je bila nato spremenjena v zaporno, kasneje sta bila pomiloščena).⁷⁹ Od devetih obsojenih na smrt po ZKLD leta 1949 so bili ustreljeni štirje (od teh 2 zaradi meje-ilegalna skupina), petim pa je

bila v letih 1953–1954 smrtna kazen spremenjena v večletne zaporne kazni. Večino so izpustili v letih 1955 in 1956. Oba na smrt obsojena po ZKLD leta 1950 (zaradi meje-ilegalna skupina) sta bila ustreljena.⁸⁰ Ni znano, kje so bili ustreljeni pokopani.⁸¹

Spremembe v kazenski zakonodaji v začetku petdesetih let

Politična sprostitvev po prelomu s stalinizmom je prinesla tudi novo, liberalnejšo kazensko zakonodajo. Julija 1951 je stopil v veljavo kazenski zakonik, ki je v splošnem delu omejil samovoljo in nezakonitosti. V nasprotju s starim kazenskim zakonom je obsegal tudi posebni del oziroma seznam prepovedanih dejanj in kazni zanje. Ukinil je kazni izgube državljanstva, odvzema prostosti s prisilnim delom itd. Zvezna skupščina je leta 1953 sprejela novi zakonik o kazenskem postopku, katerega novosti so bile, omejitev vse-mogočnosti javnih tožilcev v preiskovalnem postopku in prenos preiskave v roke sodišč, razširitev pravice obtoženca do obrambe, omejitev trajanja pripora itd. Z načelno prepovedjo vmešavanja lokalnih oblasti v delo sodišč je bil storjen korak k njihovi neodvisnosti, vendar o pravi samostojnosti še ne moremo govoriti, saj so morala sodišča še vedno odločati v skladu s partijsko politiko. Ilegalnih prehodov državne meje sodišča niso več obravnavala kot dejanja zoper ljudstvo in državo, torej kot politične delikte,⁸² razen če ni bil kdo obsojen po 110. in 111. členu kazenskega zakonika iz leta 1951, ki sta za kaznivo dejanje zoper ljudstvo in državo določala: »110. člen Beg z namenom sovražnega delovanja, 111. Organiziranje in spravljanje oboroženih skupin, posameznikov in materiala v Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo«. Na goriškem okrožnem sodišču najdemo tudi leta 1954 primere obsojenih zaradi meje po zgoraj omenjenih členih, ki so pravno dvomljivi in jih lahko štejemo za politične procese.⁸⁴ Na splošno pa lahko ugotovimo, da je med

⁸⁰ ARS, AS 1931, Spisek obsojenih oseb, nad katerimi je bila izvršena smrtna kazen v času od 1945 do 31. 12. 1952. Seznam šestih ustreljenih, ki so bili v letih 1949 in 1950 na goriškem okrožnem sodišču s sedežem v Postojni po ZKLD obsojeni na smrt z ustrelitvijo: Jože Cucek, delavec, rojen 20. 3. 1919 v Košani, kazen izvršena 16. 12. 1950 (zaradi meje-ilegalna skupina); Marija Kobal, gospodinja, kmetica, gostilničarka, rojena 22. 3. 1909 v Colu, živela v Vrhpolju pri Vipavi, sodba izvršena 1. 9. 1949 v Ljubljani; Milan Oblak, kmečki delavec, rojen 5. 10. 1922 v Studencu-Postojna, kazen izvršena 22. 2. 1951 v Ljubljani (zaradi meje-ilegalna skupina); Jordan Palčič, delavec, rojen 10. 9. 1925 v Sokoličih-Sežana, kazen izvršena 15. 6. 1950 v Ljubljani (zaradi meje-ilegalna skupina); Ivan Slavec, mesar, rojen 24. 6. 1925 v Knežaku, kazen izvršena 9. 2. 1950 v Ljubljani (zaradi meje-ilegalna skupina); Darko Toroš, kmet, rojen 13. 12. 1921 v Medani, kazen izvršena 16. 3. 1950.

⁸¹ PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, Kazenski vpisniki 1949, 1950, 1951.

⁸² Režek, Med resničnostjo in iluzijo, str. 68–74.

⁸³ Uradni list FLRJ, št. 13/1951.

⁸⁴ PANG Kazenski vpisnik 1954, primer K 80/1954.

⁷⁷ PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica 1946–1949, Sodbe 1946–49, kz – spisi 1948–49, t. e. 38, K 64/48.

⁷⁸ PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, FSC. 38, Sodbe 1946–1949, t. e. 38, K 69/48.

⁷⁹ PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, Kazenski vpisniki 1949, 1950, 1951.

Razmerje obsojenih po ZKLD glede na ostale obsojence pri Okrožnem sodišču Gorica. V tretjem stolpcu je naveden delež obsojenih zaradi prehoda meje glede na vse obsodbe po ZKLD.⁸⁵

LETO	ZKLD Vsi obsojeni %	ZKLD MEJA % Od vseh ob. po ZKLD	ZTŠS	ZKUD ZOPER URADNO DOLŽNOST	KAZEN ZOPER VARNOST JAVNEGA PROMETA	UMOR	TATVINA	OSTALO	SKUPAJ
1948	64 42%	23 62%	29	14	33	5	6		151
1949	218 83%	182 83%	1		40		2	2	262
1950	141 68%	131 92%		11	41	7	5	2	207
1951	121 64%	110 91%	1	9 (od teh trije tudi po ZTŠS)	11	3	43		188

letoma 1952 in 1955 število političnih procesov pri goriškem okrožnem sodišču precej upadlo. Povečevalo se je število klasičnih deliktov. Med obsojenci, ki jih lahko štejemo za politične, najdemo v tem obdobju največ obsojenih zaradi sovražne propagande po 118. členu kazenskega zakonika.⁸⁶

Ubiti na meji

O številu ubitih na celotni takratni meji med letoma 1947 in 1954 nimamo točnih podatkov. Za nekaj let obstaja mesečna statistika, ki jo je vodila UDV. Po njenem poročanju je bilo leta 1947 na vsej meji ubitih 47 ljudi, leta 1948 54 in leta 1949 201 (od teh 6 na meji z Madžarsko).⁸⁷ Za čas med aprilom 1949 in januarjem 1950 nam podatke o ujetih in ubitih prinaša tudi »Bilten graničnih enot za Slovenijo 1950«. Iz poročila ugotovimo, da je bilo v omenjenem obdobju na vsej meji z Zahodom (z Italijo, STO, Avstrijo) ujetih 2592 in ubitih 192 ljudi. Od tega jih je bilo na meji z Italijo ujetih 1646, ubitih 26, na meji s STO ujetih 296, ubitih 70, na meji z Avstrijo pa ujetih 650 in ubitih 96 ljudi. Ubiti naj bi bili različni »sovražni elementi, diverzanti, tibotapci in oboroženi banditi«. Po poročanju UDV za leto 1950 so bili na meji z Italijo ubiti 4 ljudje, na meji s STO 20, na meji z Avstrijo 18, na meji z Madžarsko 4, skupaj 46.⁸⁹ Leta 1952 je bilo na vsej meji ubitih 20 ljudi,⁹⁰ leta 1953 5 in leta 1955 5 ljudi.⁹¹

Jugoslovanski graničar na straži na Kostanjevici (Na kapeli, 143 m) opazuje dogajanje v Gorici (hrani Goriški muzej).

Glede postopanja s trupli ustreljenih na meji so veljale določene odredbe, ki pa so se z leti spreminjale. Odredba iz leta 1950 je določala slačenje delov obleke in obutve usmrčenega. Vsekakor pa so bila vsaj od leta 1952 enotam na meji dana konkretnjša navodila glede postopanja pri usmrtni. Tako je ministrstvo za notranje zadeve FLRJ v skladu s komando KNOJ-a pod št. IV-9838 18. junija 1952 izdalo pisno navodilo, ki se je glasilo: »Komanda čete KNOJ-a, na katere območju se je usmrtitev dogodila, bo obvestila o tem oddelek za notranje zadeve LO okraja pristojnega po kraju incidenta. Na podlagi tega poročila bo moral pristojni državni matičar izvršiti vpis smrti v mrliško matično knjigo oziroma opraviti postopek, ki ga predpisuje zakon o državnih matičnih knjigah, zlasti členi 39, 40, 41 in 43 cit. zakona. Po končanem ogledu na kraju dogodka bo določena komisija (javni tožilec, oficir KNOJ-a, organ UDV in zdravnik) dala truplo ubitega našega ali tujega državljanca na razpolago tistemu občinskemu ljudskemu odboru, na katerega območju se je smrt dogodila. Občinski LO je dolžan, da opravi pokop trupla na najbližjem pokopališču, razen v primeru, če bi bila izdana odločba o

⁸⁵ Podatke v tabeli sem pridobil z analizo kazenskih vpisnikov Okrožnega sodišča Gorica za leta 1948, 1949, 1950 in 1951, ki so v PANG. Med obsojenimi po ZKLD zaradi meje je všteti tudi 13 ljudi, ki so bili med letoma 1948 in 1950 obsojeni po dveh zakonih, ZKLD in ZTŠS.

⁸⁶ PANG Kazenski vpisniki 1952–1954.

⁸⁷ Čelik, *Stražarji*, str. 224.

⁸⁸ NUK, Na straži socializma, Bilten graničnih enot za Slovenijo 1950.

⁸⁹ ARŠ, AS 1931, RSNZ SRS, BILTEN UPRAVE DV-1950, A-22-1, letno poročilo UDV.

⁹⁰ ARŠ, AS 1931, RSNZ SRS, BILTEN UPRAVE DV-1952, A-22-3, letno poročilo UDV.

⁹¹ Čelik, *Stražarji*, str. 224.

predaji trupla družini ubitega. Pokop trupla izven pokopališča ni dovoljen. O smrti civilne osebe kakor tudi kraju pokopa oddelek za notranje zadeve ne obvesti direktno družine ubitega, temveč to uredi preko oddelka za notranje zadeve tistega LO, na katerega območju živi družina umrlega. Obvestilo o smrti mora biti družini priobčeno ustno. Za truplo ubite vojaške osebe poskrbijo vojaške oblasti po posebnih navodilih.»⁹²

Nekaj primerov obmejnih ubojev lahko zasledimo že med letoma 1945 in 1947, ko je bilo primorsko ozemlje razdeljeno na cono A in cono B Julijske krajine. Zgodili so se na mejnih ozemljih cone B in Jugoslavije ter na Morganovi liniji, ki je delila cono A in B.⁹³ O ubojih na Morganovi liniji je pisal tudi goriški časopis *Demokracija*. V njem zasledimo novico, da je 28. junija 1947 Narodna zaščita na Banjšicah streljala na skupino domačinov, ki so že prečkali Morganovo linijo in so bili namenjeni v Gorico, da bi v mestu prodali nekaj pridelkov in z izkupiškomo nabavili nujne stvari, ki jih v coni B ni bilo. Pri tem naj bi Narodna zaščita ubila tri moške in dve ženski.⁹⁴ Je pa to novico časopis v naslednji številki takoj popravil, ker je dopisnik kasneje sporočil, da je bila pri streljanju ubita le ena oseba. Do pomote je prišlo, ker so bile ostale osebe ujetе in poslane v zapore v Ajdovščini, prvotno pa se je mislilo, da so bile ubite.⁹⁵

Za razumevanje takratnih skrajnih razmer, v katerih je živel prebivalstvo ob meji, je pretresljiv tudi uboj Jožefa Sitarja, domačina iz Goriških brd. Z ženo Marico in dvema otrokoma je živel v vasi Belo pri Kožbani. Bil je zaveden Slovenec, med vojno je bil vključen v NOB. Uboj se je zgodil februarja 1950, ko se je Jožef na poti proti domu v Belo ustavil v Hlevniku v hiši družine Miklavčič, da bi se odpočil in pogrel. V hiši so bili trije člani družine Miklavčič: gospodinja Slavka, sestra Jožefove žene, gospodar Vladimir Miklavčič in njun 12-letni sin Renato. Med tem časom se je v hiši pojavil tudi knojevec iz bližnje karavle na Vrhovljah. S konjem je prišel po mleko, za pasom je imel pištolo. Knojevec in Jožef sta se besedno sprla. Knojevec je začel groziti in ga priganjati, da mora z njim. Repetiral je pištolo, Jožef se je upiral. Čez čas je le vstal in šel pred njim iz hiše. Knojevec ga je odgnal po cesti proti karavli.⁹⁶ Tudi Jožefova hčerka Olga, poročena Blažič, se spominja večera, ko je knojevec ubil njenega očeta. Bilo je zvečer, ko so z mamo in bratom čakali očeta. Zaslišali so več zaporednih strelav, čez čas pa še enega. Knojevec je Jožefa ustrelil na cesti, ki pelje na karavlo. Mama je zaman čakala, da se oče vrne. Hotela je iti poizvedovat na karavlo, a so ji knojevcji prepovedali. Kasneje ji je nekdo svetoval, naj se pozanima pri miličnikih. Tam so ji rekli, da je mož morda zaprt v zaporu v Solkanu

pri Bartolomeju, kjer je bil sedež UDBE. Ker ni imela denarja, se je v zapore v Solkan odpravila peš. Tako je tja večkrat nesla kak priboljšek, misleč, da bo za moža.⁹⁷ Miličnik Zalko Erzetič se je tega spominjal. Žena se mu je smilila, saj je kot Bric Sitarja poznal in je vedel, da so ga ubili, a so morali biti miličniki tihi. Hrano, namenjeno Sitarju, so si razdelili pazniki.⁹⁸ Po približno dveh mesecih so ji na UDBI končno povedali, da moža ne bo videla nikoli več, ker so ga ustrelili na meji. Družina Miklavčič je hodila skoraj vsak dan na karavlo po pomije, da so z njimi hranili prašiče. Kak dan po Jožefovem uboju je Slavka s sinom na poti proti karavli srečala omenjenega knojevca in ga vprašala, kje je njen svak. Ta ji je rekel: »Poslao sam ga svome Bogu.« Komandir karavle pa jo je ustrahoval, da ne sme o tem nikomur povedati, tako da sestri o uboju moža ni nič povedala.⁹⁹ Pričevanje o uboju potrjuje tudi kratek zapis v zaupnem poročilu UDV: »Na sektorju Hlevnika v Brdih je šel vojak KNOJA na dom Sitar Jožeta, ga odpeljal iz hiše proti meji, kjer ga je s sedmimi strelji iz pištole ubil. Tudi ta vojak je bil aretiran.«¹⁰⁰ Oblasti so vojaka le aretirale, kaj se je nato z njim zgodilo, ne vemo. Sitarjeva žena je morala sama skrbeti za dva otroka in delo na kmetiji. Priznavalnine ji kot borčevski vdovi niso odobrili, češ da mu manjka en mesec sodelovanja v NOB. Sorodniki še danes ne vedo, kje ležijo posmrtni ostanki Jožefa Sitarja. Po osamosvojitvi Slovenije 1991 je komandir karavle Miloš Šestović nečaku umorjenega Jožefa Zmagu Sitarju priznal, da je dobil od nadrejenih navodilo, da o umoru oziroma njegovem poteku ne sme ničesar povedati. Komandir je sorodnikom tudi pomagal iskati Jožefov grob. Opravili so že več sondiranj terena, a žal brez uspeha.¹⁰¹

O pobegih iz FLRJ in ubojih na meji je poročalo tudi lokalno časopisje, zlasti glasilo Slovenske demokratske zveze (SDŽ) *Demokracija*, ki je začela izhajati konec aprila 1947 v Gorici (Italija), nekaj pa tudi glasilo odbora osvobodilne fronte Goriške oblasti, *Nova Gorica*, ki je od jeseni 1947 izhajala v Novi Gorici in je bila predhodnik današnjih *Primorskih novic*. Pri pisanju teh dveh časopisov je bila seveda velika razlika. *Nova Gorica*, ki je bila režimski časopis, vesti o prebegih in streljanju razen redkih izjem skoraj ni prinašala. Če pa je že poročala, je poročala nekritično in je delovanje obmejnih vojaških organov opravičevala. Največ podatkov o jugoslovanski represiji na meji prinaša *Demokracija*, ki je bila protikomunistično usmerjena. Ta časopis je redno in kritično poročal o represiji Titovega režima na Primorskem ter o dogajanju na meji. Denarne prispevke za *De-*

⁹² ARS, AS 1931, MNZ, Meja 1947–1970, t. e. 1486.

⁹³ Čelik, *Stražarji*, str. 185–186.

⁹⁴ *Demokracija*, 4. 7. 1947, št. 11, str. 4.

⁹⁵ *Demokracija*, 11. 7. 1947, št. 12, str. 4.

⁹⁶ Ustni vir: Slavka Miklavčič.

⁹⁷ Ustni vir: Olga Sitar, poročena Blažič.

⁹⁸ Ustni vir: Zalko Erzetič.

⁹⁹ Ustni vir: Slavka Miklavčič.

¹⁰⁰ ARS, AS 1931, Poročilo UDV št. 2/50 od 1. februarja do 28. februarja 1950, Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ, A-22-1_01.

¹⁰¹ Ustni vir: Zmagu Sitar.

mokracijo so anonimno prispevali tudi mnogi begunci, ki so v italijansko Gorico pribežali iz primorskih krajev FLRJ. Uredništvo je bralce večkrat obveščalo, da v Gorici na Riva Piazzuta 18 deluje »dobrodelna pisarna« za pomoč beguncem iz FLRJ, ki jo je vodil viden član SDZ, odvetnik Avgust Sfiligoj.¹⁰² Pisanje Demokracije je dragoceno, ker nam precej slikovito poroča o primerih ustreljenih na meji. Tako je 21. novembra 1947 v članku z naslovom »Nov obmejni zločin« poročala, da so jugoslovanski obmejni vojaki z »mitrami«¹⁰³ v prvih treh tednih novembra na meji ubili tri primorske domačine. Najprej so s strelom v tilnik pokončali dva fanta, ki sta skušala zbežati v Italijo. Proti polnoči 17. novembra 1947 pa je bilo na državni meji v bližini Števerjana slišati streljanje in človeško vzdihovanje. Drugo jutro so okrog 30 metrov od žice našli krvavo truplo 48-letnega kmeta Jožeta Koršiča s Huma pri Kojskem. Ta je hotel na skrivaj obiskati ženo, ki je »pred komunističnim nasiljem zbežala na italijansko stran«.¹⁰⁴ Konec novembra 1947 je obmejna straža ubila tudi Albina Hrasta iz Stanovišča pri Breginju, ki je hotel pobegniti, kot se je izrazila Demokracija o komunistični Jugoslaviji, »iz tako imenovanega obljubljenega raja«. Ustrelili so ga ob reki Nadiži med Breginjem in Plastiščami. Pokopali so ga na domačem pokopališču.¹⁰⁵

V časopisu je bil odmeven uboj 25-letnega Karla Ferfolje iz Štandreža, ki je nekaj časa delal v Jugoslaviji in je hotel v nedeljo, 15. februarja 1948, ob 3. uri zjutraj med Mirnom in Rupo ilegalno priti na italijansko stran k svoji družini po očetu v Štandrež. Obmejni stražar ga je opazil in ustrelil. Nova Gorica je v članku z naslovom »Obmejne predpise je treba spoštovati« fantov uboj opravičevala. Sklicevala se je na površnost in predrznost mnogih, zlasti pa mladine, ki ne upošteva obmejnih predpisov. »Mnogo ljudi, posebno mladina, preveč površno jemlje ukrepe v zvezi z državno mejo. Že nešteto krat smo opominjali, da se je treba pri prehodu preko državne meje držati predpisov, ki so jih sporazumno sprejele jugoslovanske in italijanske oblasti. Prehodi so dovoljeni samo s prepustnico na določenih cestnih blokih in to samo podnevi. Vsaka druga pot je združena z nevarnostjo. Če koga doleti pri takem nedovoljenem prehodu večja ali manjša neugodnost ali pa še huje, da riskira celo življenje, niso tega krivi obmejni organi, ki so postavljeni, da vestno po navodilih stražijo mejo, pač pa so krivi ljudje sami, ki ne upoštevajo predpisov. Zlasti neresno jemlje vso stvar mladina iz obmejnih vasi, ki se rada izpostavlja neugodnostim, včasih morda samo, da vidi svoje stare znance ali kaj podobnega.«¹⁰⁶ Nova Gorica je nadalje pisala, da je bil ubiti mladenič Ferfolja vinjen, ko je skušal nekaj pred 3. uro zjutraj prečkati mejo; da ga je jugoslovanska

obmejna straža, ko ga je opazila, večkrat pozvala, naj se ustavi, Ferfolja pa naj bi po opozorilu še bolj pospešil korak. Straža naj bi najprej streljala v zrak, ko pa se mladenič kljub opozorilnemu strelu ni hotel ustaviti, je streljala vanj in ga ranila v roko. Ranjen se je spustil v beg. Straža je nato ponovno streljala in ga smrtno zadela. Zjutraj je prišla komisija, ki je ugotovila vse okoliščine in predala truplo krajevemu odboru v Mirnu za pokop. Pogreb je bil dan kasneje na mirenskem pokopališču. Članek v Novi Gorici se je zaključil s ponovnim opozorilom: »Ta dogodek, ki ga je na vsak način treba obžalovati, naj bo v opomin vsem lahkomiselnim, ki nočejo razumeti, da je treba obmejne predpise upoštevati, ker so straže zato postavljene, da izvršujejo svojo dolžnost.«¹⁰⁷

Demokracija je v članku z naslovom »Meja smrti« uboj Karla Ferfolje v celoti obsodila. V članku ni omenjeno, da je ubitega Ferfoljo straža opozorila, naj se ustavi, preden je streljala vanj, ter da je bil ob bežanju vinjen. »Težko nam je, ko moramo zopet beležiti žalosten dogodek na meji in javnosti sporočiti, da je zopet padlo mlado življenje slovenskega fanta, zadeto od krogle Titovih vojakov ... V zadnjih štirinajstih dneh beležimo že tretji tak slučaj, v sv. Antonu pri Koprju, v Opatjem selu in sedaj v Mirnu ...« Nadalje je Demokracija pisala: »Primorski dnevnik od 18. t. m. se opravičuje, češ 'obmejne predpise je treba spoštovati'. Prav! Toda spoštovati je treba tudi človeške pravice do prostega in svobodnega kretanja, ne pa s terorističnim in policijskim režimom prisiliti lastne brate, da morajo skrivaj bežati po stranpoteh in tvegati življenje za dosedaj rešilnega cilja, kot pa nadaljevati življenje sužnjev. Ali živimo med divjaki ali med ljudmi?«¹⁰⁸

Poročanje o žrtvah na meji se je v Demokraciji nadaljevalo. Februarja 1948 so Titovi obmejni vojaki

Bodeča žica na državni meji med Republiko Italijo in Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (FLRJ) ob železniški postaji v Novi Gorici na razglednici, poslani iz Gorice 3. decembra 1954 (hrani Goriški muzej).

¹⁰² Demokracija, 11. 6. 1948, št. 24, str. 4.

¹⁰³ Mitra je brzostrelka.

¹⁰⁴ Demokracija, 21. 11. 1947, št. 31, str. 4.

¹⁰⁵ Demokracija, 5. 12. 1947, št. 34, str. 4.

¹⁰⁶ Nova Gorica, 28. 2. 1948, št. 5, str. 2.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Demokracija, 20. 2. 1948, št. 1, str. 1.

med Vipolžami in Cerovim ustrelili žensko, ki je hotela zbežati v Italijo. Truplo so skrili. V Britofu pod Marijinim Celjem so Titovi vojaki prijeli moškega, ki je tudi hotel zbežati v Italijo. Pretepli so ga tako neusmiljeno, da je ganilo vse, ki so slišali njegovo vpitje. Nato so ga ustrelili. Nekaj mesecev pred tem so vojaki v Pomiščeku na meji Benečije ustrelili 9-letno deklico, ko je tekla za mamo, ki je nesla kosilo sinovoma v gozd. 19. marca 1948 je *Demokracija* o smrtnih žrtvah v Šempetru pri Novi Gorici zapisala: »V noči na torek 16. 3. sta dva moška hotela v Italijo na meji blizu Šempetru pri Gorici. Titova straža ju je zapazila in sprožila mitro. Eden je obležal mrtev, drugemu je uspelo prekoračiti mejo. Pač smrt na begu iz sužnosti v življenje.«¹⁰⁹

Tudi za leto 1949 je bilo v *Demokraciji* precej poročil o ubojih na meji. V noči na petek, 11. marca, sta v bližini nove bolnišnice na šempetrski strani pri Gorici neki moški in ženska hotela prekoračiti mejo. Jugoslovanske straže so ju opazile in ju »pokosile z mitro«.¹¹⁰

Konec maja 1949 je *Demokracija* poročala o ubojih na meji v okolici Nove Gorice: »Titove straže na meji okoli Gorice so v zadnjih desetih dneh pobile tri osebe, ki so hotele bežati v Italijo.«¹¹¹ Konec junija 1949 je pisala o uboju pri novogoriški železniški postaji: »29. junija ob dveh zjutraj je mitra Titovega miličnika, stražnika na severni postaji v Gorici, podrla neznanega moškega pet metrov proč od meje.«¹¹²

22. julija 1950 je na meji v Gorici okoli 22. ure iz Jugoslavije v Italijo hotelo pribežati šest civilistov. Obmejni stražarji so jih opazili in začeli nanje streljati z »mitrami«, pri tem so tri ubili, tri pa zajeli.¹¹³

Nekateri vidnejši uspeli prebegi iz poročanja *Demokracije*

Demokracija je precej poročala tudi o uspehih prebegih v Italijo in posamezne primere tudi podrobneje opisovala (tu so navedeni samo najbolj sporočilni). Konec maja 1948 je v prispevku »Novi pribežniki« poročala: »Iz Titovega raja prihajajo vsak dan novi pribežniki, eni posamič, drugi v skupinah. Tako je v tem tednu pribežalo v Italijo nekaj družin iz Markič pri Marijinem Celju, vsega skupaj 12 oseb z živino in blagom. Vsi pribežniki pripovedujejo o neznosnosti političnega pritiska, žuganju od strani zaupnikov OZNE, vsiljevanju komunističnih lažnivcev in splošnem pomanjkanju.«¹¹⁴ 22. aprila 1949 je bil v *Demokraciji* objavljen prispevek z naslovom »Vedno več pribežni-

Ohranjeni obmejni jugoslovanski stražno-opazovalni stolp v Medani (Plešivo) v Goriških brdih (foto: Renato Podbersič).

kov«, ki je ljudem sporočal: »Iz Titovega raja prihaja semkaj vedno več pribežnikov, ki izjavljajo, da je tam življenje zmeraj bolj neznosno. Pri Gorici je v torek 19. t.m. prekoračila mejo trojica: dva možka in ena ženska. Nad Dolenjami v Brdih je prišlo na to stran par družin, skupno 18 oseb z živino in tovari. Pripeljali so s seboj tudi nekaj vina. Ubežniki prihajajo zaporedoma vsak teden.«¹¹⁵

Nekateri pobegi so bili prav nenavadni. 25. julija 1950 se je pri železniški postaji v Novi Gorici dogodil nenavaden pobeg. *Demokracija* je takole poročala: »V torek 25. julija pa je pridrvel na prostor pred gornjo postajo v Gorici voz jugoslovanskega rdečega križa. Z vojo naglico je zavozil k žici, kjer se je ustavil. Tedaj se odpro vrata in nekdo je naglo skočil čez žico v Italijo.«¹¹⁶ *Demokracija* je poročala tudi o pobegih ljudi iz drugih jugoslovanskih republik. Decembra 1948 je pisala o nenavadnem prebegu Hrvata Marka Miletiča iz Jugoslavije v Italijo. Skril se je v železniški voz. Šele na postaji v Trziču so ga pri pregledu odkrili italijanski karabinjerji. Bil je ves strgan in sestradan. Izjavil je, da je bil član ustaške vojske in da se je tri leta skrival po gozdovih. Italijanske oblasti so ga poslale v zapor

¹⁰⁹ *Demokracija*, 19. 3. 1948, št. 12, str. 4, članek »Zopet smrt na meji«.

¹¹⁰ *Demokracija*, 11. 3. 1949, št. 10, str. 4.

¹¹¹ *Demokracija*, 27. 5. 1949, št. 21, str. 4.

¹¹² *Demokracija*, 4. 11. 1949, št. 47, str. 4.

¹¹³ *Demokracija*, 28. 7. 1950, št. 30, str. 4, članek »Dogodilo se je na meji v Gorici«.

¹¹⁴ *Demokracija*, 28. 5. 1948, št. 22, str. 4.

¹¹⁵ *Demokracija*, 22. 4. 1949, št. 16, str. 4.

¹¹⁶ *Demokracija*, 28. 7. 1950, št. 30, str. 4, članek »Dogodilo se je na meji v Gorici«.

zaradi suma, da je leta 1945 v Furlaniji zagrešil hude zločine.¹¹⁷ Nekateri begunci so se pri pobegu posluževali dobrih plavalnih sposobnosti. O tem je 11. junija 1949 med drugim poročal prispevek z naslovom »In zopet dva«: »Pred dnevi je na dramatičen način pribežal z jugoslovanske strani v Italijo srbski ineženir Bogdanović, ki je bil zaposlen pri gradnji Nove Gorice. Preplaval je Sočo in se prebil skozi nekatere kanale. V torek 7. junija je skrivaj prekoračil državno mejo v bližini Dolenj uradnik Franc Gregorič. Po njegovih izjavah je bil odpuščen iz službe, ki jo je imel v Beogradu. Ker je pa imel občutek, da s tem postopanje proti njemu še ni ustavljeno, je pobegnil čez mejo in se predstavil italijanskim obmejnimi stražam.«¹¹⁸ *Demokracija* je pisala tudi o bežanju tujih državljanov iz držav takratnega vzhodnega bloka. Aprila 1949 med drugim zasedimo: »V zadnjih osmih dneh je iz Titovine pribežalo 13 Romunov, najprej deset, drugi dan pa še trije, ki so utekli iz nekega taborišča.«¹¹⁹

Zaključek

Obravnavana leta so bila za življenje prebivalstva ob meji verjetno najtežja. Razmere so se izboljšale že s podpisom videmskega sporazuma leta 1954, ko se je meja zopet postopoma sprostila. Jugoslavija je spremenila politiko do zahoda. Prebivalci krajev ob meji so dobili prepustnice, ki so jim omogočale lažji prehod v Italijo. To pa ni veljalo za prebivalce znotraj Slovenije. Število nedovoljenih prehodov državne meje je v petdesetih letih kljub temu naraščalo. Od srede petdesetih let je prevladovala ekonomska emigracija. Kljub temu pa je bila to še vedno strogo varovana meja. Vojaki JLA so na ilegalne prebežnike streljali vse do konca SFRJ.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 227, Državni sekretariat za pravosodje.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS).

AS 1589, Centralni komite zveze komunistov Slovenije.

AS 1529, Osebna zbirka Boris Kraigher.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

PANG 245, Občinsko sodišče Tolmin.

PANG 485, Okrajni komite zveze komunistov Slovenije.

PANG 544, Okrajno sodišče Nova Gorica.

PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, Kazenski vpisniki Okrožnega sodišča Nova Gorica 1948, 1949, 1950, 1951.

Uradni list FLRJ, št. 59/1946.

Uradni list FLRJ, št. 86/1946.

Uradni list FLRJ, št. 101/1947.

Uradni list FLRJ, št. 13/1951.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

Na straži socializma. Bilten graničnih enot za Slovenijo 1950 (sign. 91197).

ČASOPISNI VIRI

Demokracija, 1947, 1948, 1949, 1950.

Nova Gorica, 1948.

USTNI VIRI

Andrej Černe, rojen 1933 v Solkanu, živi v Solkanu. Zalko Erzetič, rojen 1923 v Slapniku, umrl 2010, živel v Novi Gorici.

Roman Kocjančič, rojen 1926 v Neblem, živi v Neblem.

Slavka Miklavčič, rojena 1919 v Hlevniku, živi v Hlevniku.

Bogdan Sfiligoj, rojen 1932 na Dobrovem, živi v Krminu.

Anton Sirk, rojen 1934 v Višnjeviku, živi v Novi Gorici.

Miloš Sirk, rojen 1929 v Višnjeviku, živi v Višnjeviku.

Olga Sitar Blažič, rojena 1941 v Belem pri Kožbani, živi v Belem pri Kožbani.

Zmago Sitar, rojen 1925 v Podpozniku pri Kožbani, živi v Novi Gorici.

Aleš Zucchiati, rojen 1936 v Medani (Plešivo), živi v Solkanu.

LITERATURA

Adriano, Pino in Giorgio Cingolani: *La via dei conventi: Ante Pavelić e il terrorismo ustascia dal Fascismo alla Guerra Fredda*. Milano, Mursia, 2011.

Čelik, Pavle: *Stražarji državne meje v Sloveniji (1918–2013)*. Ljubljana: Modrijan, 2013.

Čoh, Mateja: *»Za svobodo, kralja in domovino«: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2010.

Ferjančič, Roman in Lovro Šturm: *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Gombač, Boris M.: »Controesodo«. Povojne migracije italijanskega prebivalstva v Jugoslavijo (1945–54). *Annales, Anali za istrske in mediterantske študije*, 11, 2001, 2 26), str. 371–386.

¹¹⁷ *Demokracija*, 10. 12. 1948, št. 50, str. 4.

¹¹⁸ *Demokracija*, 11. 6. 1949, št. 25, str. 4.

¹¹⁹ *Demokracija*, 29. 4. 1949, št. 17, str. 4, članek »Naval beguncev«.

- Malnič, Andrej: Topografija spomina na novo mejo. *Acta Histriae* VI, 1998, str. 331–346.
- Marušič, Jakob: Muzej Spomni se name. *Goriški letnik*, št. 36/2012. Nova Gorica: Goriški muzej, 2012, str. 381–385.
- Marušič, Jakob: Muzej Stražarski stolp na meji. *Goriški letnik*, št. 36/2012. Nova Gorica: Goriški muzej, 2012, str. 377–380.
- Mikola, Milko: *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2012.
- Podbersič, Renato: *Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011.
- Pučnik, Jože: *Iz arhivov slovenske politične policije: UDBA, OZNA, VOS*. Ljubljana: Veda, 1996.
- Režek, Mateja: Med resničnostjo in iluzijo. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Rutar, Borut in Ivo Jevnikar: *Rudolf Uršič in Andrej Slavko Uršič. Jeronova rodbina narodnjakov v Kobaridu*. Kobarid: Društvo TIGR Primorske, 2001.
- Stres, Peter: Izseljivanje prebivalcev iz Brd v letih pred priključitvijo k FLRJ 15. septembra 1947. *Etnolog*, št. 1, 1992, str. 211–216.
- Troha, Nevenka: Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih. *Fojbe* (ur. Tine Logar et al.). Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012, str. 253–295.
- Troha, Nevenka: Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino, Zbornik Milice Kacin Wohinz*, št. 1/2000, str. 255–268.
- Vidmar, Cvetko: *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju: (od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947)*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2009.

S U M M A R Y

Surveillance and repression on the border between the Federal People's Republic of Yugoslavia and Italy in the period 1947–1954

The contribution describes the events that took place along the border between the Federal People's Republic of Yugoslavia (FLRJ) and Italy in the period 1947–1954. It focuses on surveillance and repression that the Yugoslav regime exercised in the border area of northern Primorska. The new border, demarcated in 1947, was the border between the

communist and western capitalist democratic world in the then emerging Cold War. Until 1954, said border remained hermetically closed and under strict military control, leaving a profound mark on the local population. In the Gorizia and Tolmin areas, the border divided the previously common economic and cultural area and separated the predominantly rural hinterland from its urban centres that remained in Italy. The goal of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) was to exert complete control over society and the border. There were two frontier zones. The narrow one, called the state frontier zone, reached 100 metres into Yugoslavia's interior. Access was only granted to border troops, the so-called KNOJ units, militia, and local residents. The wider one, also called the frontier zone, reached fifteen kilometres into the state's interior. The border was heavily guarded to prevent any attempt at escape to the West and any secret border crossings into Yugoslavia by armed persons connected to the Yugoslav anti-communist military emigration acting against the Tito regime. Border surveillance was largely in the hands of the Yugoslav political police, known as the State Security Administration (UDV–UDBA), which under the instructions of the KPJ. Border area control was carried out in conjunction with intelligence activities, surveillance and terrorising the local population. Until 1953, military surveillance of the border was carried out by the units of the National Defence Corps of Yugoslavia (KNOJ), succeeded by the units of the Yugoslav People's Army.

The period covered by the article at hand relates to mass emigration. Before Primorska was annexed to FLRJ on 15 September 1947, most people emigrated in fear of communism, as well as for economic reasons. The greatest emigration wave, however, took place in the first years after the annexation of Primorska, again for primarily political and economic reasons. Between 1947 and the mid-1951, at least 4,003 Slovenes fled from the Tolmin and Gorizia areas. The Yugoslav military units shot at illegal border crossers, killing many. For the period between 1947 and 1955, UDV reports reveal that the Yugoslav military units killed at least 374 persons along the entire borderline (with Italy, the Free Territory of Trieste, Austria and Hungary).

Another institution of repression was the then courts which served the interests of the ruling KPJ. The number of political convicts tried under revolutionary laws soared at no time as much as it did between 1947 and 1951. The courts also treated illegal border crossings as political delicts.